

HEGEDŰS LÓRÁNT

A HALHATATLANOK ÚTJA

BUDAPEST,
SINGER ÉS WOLFNER IRODALMI INTÉZET R.-T. KIADÁSA

*Fenntartunk minden jogot.
Copyright by Singer & Wolfner, Budapest 1926.*

Budapesti Hírlap nyondája

Jókai

Jókai Mór születésének századik évfordulóján a Magyar Tudományos Akadémia egy nagykészültségű könyvet adott ki, melyről azok a barátaim, akik hozzá-
m járnak, a legellentétebb véleménynel beszélnek; egyik felük azt mondja, hogy helyes és világos bírálata Jókai regényalakjának, a másik rész úgy okos-
kodik, hogy az Akadémiának kár volt Jókai centená-
riumát csufondároskodással megrontani, mert e mű-
ben a regényíró lehetlenségei vannak pellengére
téve.

Csendes magányomból hadd mondjam meg én is a
véleményemet. Soha Jókait megérteni az nem fogja,
aki regényírónak tartja, ő nem regényíró, ő nem írt
regényt sem abban az értelemben, mint Goethe Wil-
helm Meistert megszerkesztette, ahol Mignon vándor-
ol és végül egy filozófiai országban állapodik meg,
nem írt regényt mint Zola, aki a Rougon-Ma-
quart-családban egy óriási biológiai tanulmányt mu-
tatott be az emberiségnek; nem hasonlítható Tolsztoj-
hoz sem, aki a Háború és Békében a világirodalom
egyik leghatalmasabb alkotását adta, amelynek azon-
ban nem azok a hősei, akik benne szerepelnek, ha-
nem maga az orosz nép. Mert ez már nem regény,
hanem egy eposz, egy nagy folyó, amelyben kis szig-
etek vannak. Ha Tolsztoj Homeros korában születik,
a Háború és Béke hexameterekben jött volna a vi-
lágra. De végül nem regényíró Jókai úgy sem, mint

a nagy angolok: Dickens és Thackeray, akinek műveiből a Hiúság Vásárát tartom a legkiválóbbnak. Néhány oldala már fonnyadt és elavult, a többi azonban örökkévaló. Mindaz, amit Thackeray élénk állít, nagyszerű fotográfiája a külső világnak.

Jókai mindezen kívül áll, ő az Ezeregyéjszaka meséit folytatja tovább.

Ezért mindenkinek, aki Jókaihoz hozzányúl, hogy őt bírálja, két dolgot ajánlok. Az egyik az, hogy mielőtt a regényt kezébe venné, olvassa el az Ezeregyéjszaka valamely meséjét és meg fogja látni, hogy annak a felkelő holdja és karsú minarettje jelenik meg előtte a Jókai magyar világában. Ezért van az, hogy emberei, mint az akadémiai bíráló is élesen jellemzi, lehetetlenségekre vállalkoznak. Az egyik félóra alatt megtanul franciául, a másik kardjával úgy kettévágja az eléje tett vasdarabot, hogy a támadó fejét is kettészeli vele. Mindez nem regény, hanem a mesének a repülése.

Jól emlékszem gyermekkoromra, kis elemista voltam abban a sárga házban, melyet Mikszáth Kálmán oly pontosan megír Jókai élete és művei című könyvében. Én a Mire megvénülünk-et olvastam, mely velem egyszerre jelent meg és nevemet is onnét kaptam. A hőse, Lóránt, boldogtalan, mindenben csalódik, végül egy méhesben lenyugszik, egy méh megcsípi és csendesen meghal. Mikor nálunk járt nagyapám, Jókay Károly, akinek kis méhese volt ekli birtokán, én mint kíváncsi fiú azt kérdeztem tőle:

— Nagypapa, meghalhat valaki attól, ha egy méh megcsípi?

Erre ő a fejemre tette kezét és Jókai kék szemével rám nézve azt mondta:

— A regényben meghalhat fiam.

Ezért mondom, hogy ő az Ezeregyéjszaka nagy mesemondóinak a folytatója.

Jellemző az is, hogy mindent meg tudott írni, amit nem látott. Ugyancsak gyermekkorom emlékei közé tartozik egy másik bizonyítékom is. Felsőge-sebb dolgot elképzelni, mint mikor az Arany emberben a Szent Borbála hajó átjön a Vaskapun, az irodalomban alig lehet; egészen új szavakat talált ki fantasztikus rajzaihoz, melyekkel leírja a Duna alsó folyását, melyet sohasem látott. Egyszer azután, sokkal később, hajón levitték, hogy a Vaskaput nézze meg. Mikor hazajött, A Hon, amelynek szerkesztője volt, arra kérte, hogy most írja meg igazán a Vaskaput. Erre azt felelte:

— Nem tudom megírni, mert láttam.

A második megjegyzésem Jókai bírálói részére a következő:

Próbálják meg és képzeljék el, hogy Jókai nem élt, nem írt. Komárom városa sem volt — ezt hamar el lehet képzelni, mert az a Komárom, melyet ma úgy hívnak, abban a korban, mikor én a mostani Komárom Jókai-házában a sarkantyúvirágok között fogtam a káposztapilléket, Újszönynek neveztetett. Tehát Jókai nem volt és nem létezett. Ha ezt elhiszik, akkor egy óriási űrt fognak látni, amelyet senki megmagyarázni nem tud. Mert hasonlítsák össze a Jókai előtt közvetlen írt regényeket a Jókai után született irodalmi művekkel. Előtte írta báró Jósika Miklós tíz

kötetben Egy magyar család történetét a forradalom alatt. Merem állítani, hogy valaki, aki ma hozzányúl, a harmadik kötetnél már csak itatóspapirosnak használja, de nem élvezetnek. A tulsó oldalon van Herczeg Ferenc Szabolcs házassága és Molnár Ferenc Egy gazdátlan csónak története. E két korszak között egy óriási úr van és amint a csillagászok a többi csillag állásából a vonzás törvénye alapján mindig megállapítják, hogy ott még egy csillagnak kell lenni,, melyet még nem láttak, de majd ha a teleszkóp fejlődik, fel fognak fedezni, úgy ebben az irodalmi úrban is egy óriási csillag van és ezt Jókai Mórnak hívják. Ő nem regényíró, hanem mesélő. Ezért nem járt a földön, hanem repült és néha az embereknek és nemzeteknek szükségük van arra, hogy repüljenek. Ezért volt oly kelleti gondolkodása.

Révai János Mór tisztelt barátom, aki nemcsak hű kiadója, de tisztelője is volt Jókainak, rájött az: igazságra, mikor könyvkiadói emlékirataiban azt mondja, hogy mindenki azt hiszi Jókai könyveiből, hogy ő roppant sokat olvasott, pedig ő alig olvasott valamit. És ez igaz. A könyveiben a csillagászat rejtelmaitől kezdve — hiszen ő jósoilta meg, hogy az Andromeda-csillag kódében fognak egy csillagot felfedezni — egészen a kurd és turkesztán törzsekig minden le van írva, de ő alig olvasott, mert — mint a selyembogár — magából húzta ki a selymet és úgy fonta nemzete számára.

Különös az, hogy fantáziája elragadván, sokszor túlzott, amiben bírálóinak igaza van, de dacára ennek, sohasem tévedett. Shakespeare-nek senki sem veti

szemére, hogy Csehországban tengert fedezett fel. Jókai dacára annak, hogy magából merített, ilyen hibákat soha el nem követett.

Arra, hogy Jókai a keleti mesélőknek a folytatója, egy olyan bizonyítékom van, amellyel ember eddig előállni nem tudott, mert nem mert, és ez az, hogy ő nem imádkozott, mert benne volt a Kizmet, a megváltozhatatlan faktumban való erős meggyőződés, amely ellen hiába imádkozunk. Ez a nagy csodája az ő többi csodáinak.

Ő, aki most száz éve született, ő nem volt sem regényíró, sem drámaíró, sem szerkesztő, sem politikus, ő egészen más volt: ő Jókai Mór volt.

Akadályverseny a halhatatlanság felé

A magyarság három nagy íróját ünnepelte egy esztendő alatt: Petőfi Sándort, Madách Imrét és Jókai Mórt.

Petőfi lobogása keresztültört a göröngyös, rossz fordításokon és mint a rádió szikrája úgy átfutotta a világot. Ez igazi csoda.

Még nagyobb csoda Jókai. Ha csak legkevesebb fantasztikus regényei egyikét, Erdély aranykorát veszem is, az van benne, hogy a magyar hős levágja a szerecsen óriás fejét, de ennek dacára a szerecsen tovább hadakozik kardjával. Minden más írónál a közönség földhöz csapná a könyvet, Jókainál azonban lélekzetfojtva folytatjuk tovább az olvasást nemcsak mi, hanem a külföld is. Azt kérdem én, micsoda óriási röpeirő kell ahhoz, hogy ily szakadékokon keresztül röpitse egy író az olvasót és ha ily röperő van, micsoda nagy hevületnek kell lenni magában az íróban? Ezt a hevületet lángésznek szokták hívni.

A harmadik írónk, Madách, megakadt a magyar határoknál, pedig lefordították. Tudtommal egyetlen egyszer adták elő az Ember tragédiáját Hamburgban és akkor is megbukott.

Ennek okának kell lenni. Se irodalomtörténészek, se költők ne haragudjanak, haj azt mondom, hogy az ok magában a darabban van. Mi azt hisszük, hogy Lucifer mozgatja az Ember tragédiáját, Lucifer pedig semmi pokolit nem cselekszik. Büntetőjogi nyelv-

ven szólva még mikit felbújtó sem szerepel. Mindaz, ami történik, Ádám és Éva munkája és nem az ördögé. Lucifer bölcselkedik és mutogat, vagyis Luciferből Madách kihagyta az ördögöt és csupán a saját keserű mély filozófiáját hagyta benne.

Ha az olvasó ezt a gondolatmenetet elfogadja, alklkor rá fog jönni arra, hogy minden mélysége mellett miért kell megakadni az Ember tragédiájának. Az emberiség története leperereg benne, még pedig Hegel filozófiájának, mely az ötvenes években divatos volt, hatása alatt, ellentétekben. Egyszer egy uralkodó van (Egyiptom), ebbe belebukik az emberiség. Akkor a nép uralkodik, ebből megint tragédia lesz és ez így folytatódik a kereszténységig, amikor bekövetkezik Madách nagy drámai zökkenése. Miután a kereszténységet felekezetiileg túlhajtotta az emberiség a keresztes háborúban, a Tankred-jelenet után a félholdnak kellett volna következnie és ha Madách családi okokból nem borzadt volna meg annyira saját otthonától, akkor valószínűleg a Szigetvári vértanuk jelenetét látjuk, ahol Zrínyi megtöri az ozmánok hatalmát, még halálával is, s így Magyarország is ott van a darabban. E helyett Kepler áll elő Prágában, akinek semmi köze az emberiség történetéhez, hanem a csillagászat fejlődéséhez és mi történik? Madách a saját házasságtörési drámáját adja elő. Itt van a másik zökkenés, amelyen látszik, hogy az ördög hiányzik.

Milyen más Goethe Faustja, aki Mefisto által az érzékiséget felkelti, hogy vele a filozófiát betakarja, s ezáltal Gretchent gyalázatba dönti! Démoni Molnár Ferenc ördöge is, aki a darab tetőpontján az asz-

szonynak, aki ei akarja utasítani udvarlóját, egy hívó levelet diktál.

A legnagyobb örög mindenestre Dantée. Az ő Luciferje a pokol legvégén van és szíve annyira ki van fagyva, hogy minden megfagy körülötte. Nincsi szeretet, nincs ábránd, nincs virág, minden csupa közöny és magánosság. Ha egy ily öröge lett volna Madáéknak, keresztülsegítette volna a darabot azon a nehézségen, amelyen így megakadt.

De ez után az első hiba után jön a végső kifejlődés, mely a külföld előtt ezt az irodalmi remekművet megfoghatatlanná teszi. Az emberiség története lepergett, a Föld kihűl, Ádám természetesen mindenben csalódik és ezért, nagyon helyesen, öngyilkos akar lenni. Ez az ember tragédiája. Éva azonban anya lesz és egy hang hallatszik, hogy: „Mondottam ember, küzdj és bízva bízzál”.

Itt látszik a darab összeroppanása. Alexander Bernát hiába magyarázza, hogy az ember tragédiája éppen abban van, hogy csalódás után megint újra kell kezdenie a küzdelmet, hol kezdje el az ember újra a történetet, mikor a Föld kihűlt? A kihűlt Földön már nincs számunkra hely.

Ezért Madách nem tud ama halhatalanok közé', emelkedni, akik a világirodalom csillagászati égboltján helyet foglaltak. Most, hogy a világháborúnak vége van, látjuk ezt a legvilágosabban. Mert az égbolt sötét, azért az igazi csillagok nagyon erősen ragyognak, de az Ember tragédiája nem tud az állandó csillagképletig eljutni.

Ha ellenvetésül azt hozzák föl nekem, hogy egy kis nemzet köréből egy ály nagy drámai költemény nem tud világhódításra indulni: akkor azt felelem rá, hogy a norvég nép nem nagyobb, mint a magyar és Ibsen remekét, Peer Gynt-et a föld minden nagy városában zsúfolt nézőtér hallgatja visszafojtott lélekzettel.

Madách lelke előttem olyan, mint egy nagy sas-keselyű, mely csőrében ritka drágaságokat tartogat, de mikor repülni kezd — már a levegőben van, — akkor érzi, hogy szárnytollai össze vannak törve s ezért a halhatatlanság felé való útjában lezuhan *annak az országnak a határán*, amelyet fajával való mardosó meghasonlásában kihagyott az emberiség, történetéből: *a magyarnak*.

Ez Madách Imre emberi tragédiája.

Magyar Lucifer

Az *Akadályverseny a halhatalanság felé* című dolgozatomra sok tudakozódás érkezett. Írásom — emlékszik rá, alki emlékszik — Madách Ember tragédiájának volt bírálata s két legelsőbbrendű szakértőnket, Jászai Mari asszonyt és Herczeg Ferenc barátomat is meglepte a felfogásom, hogy erről a remekműről én azt hiszem, hogy külföldre soha nem kerülhet és annak három okát adtam. Először azt, hogy maga az ördög nem csinál semmit a darabban, másodsor, hogy Madách a magyarságot kitörli a világtörténelemből és helyette a saját családi tragédiáját írja meg a Kepler-jelenetben s végül harmadszor, hogy a darab összeroppan végkifejlődésében, mert az Úr akkor mondja Ádámnak, hogy „küzdj és bízva bízzál”, mikor a Föld már kihült, tehát az embernek nincs hol az életet újra kezdenie.

A tudakozódások és kérdések, melyekkel hozzám fordulnak, először arra vonatkoznak, hogy nem vettem-e észre, hogy Ádám és Éva felébrednek a végén, tehát álomnak kell az egészet felfogni. Ezt én szándékosan nem vettem észre, mert hiszem Hamburgban e miatt bukott meg a darab. Álmodni valóságot nem lehet, már pedig az, hogy a Fáraók éltek, hogy Miltiades harcolt, hogy a kereszténység a romlott Rómában megjelent, hogy a keresztes hadjárat és a francia forradalom lezajlott: ezek mind valóságok. Ha álomnak vennők fel a dolgot, akkor ott lennénk,

mint a balletekben, ahol valaki mindig elalszik s ezalatt a szobában a virágok, babák, vagy vázák elkezdenek táncolni és végül felébred. Ez nem lenne tragédia.

A második sora az ellenvetéseknek, amely hozzám érkezett, arra vonatkozik, hogy szerintem Lucifer, ki a darabolt mozgatja, nem mozog és nem ördög. Itt meg kell mondanom azt, hogy az első szín, vagy Lessing nyelvén szólva, a dramaturgiai exopozé Madáchnál kitűnően sikerült. Úgy az ördögöt, mint az Ūristent drámai és teológiai szempontból nagyszerűen jellemezte. Az ördögöt jól jellemezte azért, mert Luciferje, undorodik attól, hogy mást, ez esetben az Istent, dicsérjenek, tehát benne van az irigység. Ez mindig gonosznak a mirigygyökere. Másodszor azért, mert unja az angyalok énekét, nem szereti tehát a zenét, vagyis fél a harmóniától. Ez a jellemzés tökéletes. Nagyon helyes az is, hogy Madách bukott angyalnak fogja fel Lucifert, mert ha önálló ördögnek fogná fel, akkor egy teológiai ellentmondásba keverednék, mert az Ūristen és Lucifer fölött kellene még egy harmadik teremtőnek lenni, aki mindkettőt teremti.

Miltonnak a felfogása ugyanez.

Az Elveszett Paradicsomban az ördögöt ő is elbukott angyalnak festi. Az ördög megjelenik a paradicsomban, de Ádám és Éva, akiken még semmi ruha nincsen, — ez nagyon jellemző az angol íróra, — nem fogadhatják és várattják, mert még nem breakfesteztek. Egy angol nő még a paradicsomban sem fogad reggeli *előtt*, az ördögnek tehát várnia kell.

Helyes, mint mondám, Madáchnál az Úristen jellemzése is. Valaki azt mondhatná:

— Micsoda jóságos Isten ez, ki legtökéletesebb teremtményét, az embert kiszolgáltatta az ördögnek.

Erre a válasz drámai és teológiai szempontból nagyon egyszerű.

Az isten oly biztos abban, hogy az ő világrendjén senki sem tud változtatni, hogy egészen nyugodtan mondhatja azt, hogy próbáljon Lucifer az emberrel amit akar, úgysis az fog következni, ami el van rendelve.

Ne legyen profanizálás, ha példaképpen felhozom, amit londoni diákkoromban olvastam. Egy angol bíró elé egy anarchistát vittek.

A parókás és ötezer font fizetéssel ellátott bíró azt kérdezi tőle: Mi ön?

A terhelt azt feleli: Anarchista.

A bíró folytatja a kérdezést: Mi az, hogy anarchista?

A terhelt így felel: Énnékem a céloom az, hogy az angol világbirodalmat szét fogom robbantani.

Az angol bíró teljes nyugalmanak felsőbbtségében kihirdeti az ítéletet: ön próbálja meg szétrobbantani az angol birodalmat, ön szabad.

Ugyanígy adhatja az Úr Lucifer kezébe teremtményeinek sorsát. Ettől az első jelenettől kezdve azonban Madách elfelejti, hogy Lucifer ördög és a sátán helyett megjelenik Madách Imre. Ha csakugyan ördög lenne, ő tenné zsarnokká a Fáraót, ő lázítaná fel Miltiades ellen a népet, ő szervezné a

demagógiát Franciaországban. Mindezt nem teszi, hanem filozofál, mert ő Madách.

A harmadik sora a kérdéseknek, melyek hozzám érkeztek, már sokkal nehezebb, sőt fogósabb. Ha én ilyen szerkezeti hibákat látok egy drámai költemény felépítésében, miért mondom azt, hogy az remekmű. Mondom azért, mert az emberiség történeti szakainak a jellemzése páratlan benne. Minden újabb kutatás csak azt bizonyítja, hogy Madáchnak igaza volt. Minden kort helyes szemüvegen látott. Elismerem, hogy ez a szemüveg fekete, de akik forradalmat átéltek, mint ő és mi, azok nem láthatják másképp az embert.

Szerintem — és tudom, hogy most fogok a legnagyobb megütközéssel találkozni, — a darab nem a francia forradalomban éri el tetőpontját, ahogy a közönség hiszi. A francia forradalom igen hatásos dolog, de nagyon könnyű színpadra vinni. A tények maguk úgy ordítanak, az események és a guillotin oly gyorsan csapnak le egymásután, a marseillaise oly vérforraló, hogy abból egy Madáchnál kisebb tehetség is tudna darabot csinálni.

A darab tetőpontja a falanszterjelenetben van, mert itt Madách, a nagy filozófus, meglátta a szovjeturalmat.

Az irodalomtörténészek úgy tanítják, hogy Madách a falanszterjelenetet, amelyre mindnyájan em lékszünk, a francia Fourier ideológiájából vette. Ez igaz is, nem is. A „falanszter” szó Fourierből van. Fourier írása azonban egy réveteg álmodozónak a tévelgyése. Fourier azt képzei, hogy ha falanszteri

műhelyekbe osztják be az embereket, akkor azok minden jutalmazás nélkül munkakedvet kapnak és egyszerre tökéletesen dolgoznak. Fourier azt hiszi, hogy az ő rendszerének meghonosítása után a tenger sósvize édes limonádévá változik és nincs szükség új közlekedési eszközökre, mert az oroszlánok megszeli-dülnek és szelíden fognak az utcákon sétálni és mi azokkal vontatjuk magunkat. Ebből látszik, hogy Fourier bolond.

Madách azonban a Fourier-rendszernek külső burkából kiemelte a történet kérlelhetetlen törvényét, mely a szovjeturalomig ment. Az ő falanszterében parancsolnak. Michel Angelot széklábak faragására ítélik, Platónnak a sarokba kell térdepelnie. De más is van benne. Előre megjósolja — amint megtörtént — az autómobil, a repülőgépet és a motortraktorok uralmát, mikor ezt jövendőli:

— Itt van az utolsó ló.

Erre én igen nagy súlyt helyezek és nem engedem, hogy kinevessenek, mert az ilyen álmokban száll le a bölcsész a történelem és az emberi lélek legnagyobb mélységeire. Ezért tartom; ha több jelenete nem volna is, remekműnek, bár szárnyaszegettnek, az Ember tragédiáját.

Ezt a most kifejtett álláspontomat megtámasztom egy különös összehasonlítással. Volt egy óriási elme, amely szintén álmodott. Csak kétezer esztendő választja el Madáchtól. Ez Aristoteles. Aristoteles Politikájában felveti azt a kérdést, hogy mikor fog a rabszolgaság megszűnni egyszer, vagyis, mint ő mondja, mikor lehet az emberi eszközt mechani-

kai eszközzel pótolni s erre azt feleli, megjövendől-
vén mindazt, amit mi keresztüléltünk:

— Ha egyszer a szövőszék vetélője magától fog
menni a szövőszéken, ha az istenek szobrai maguktól
fognak begurulni a templomba.

Vagyis, mai nyelvünkön beszélve, ha egyszer lesz
villany és gőz, akkor nem lesz szükség rabszolgá-
ságra.

Aristoteles még azt is mondja, hogy nagy orszá-
gokat csak akkor lehet csinálni, ha távíró és telefon
lesz.

Ezt a következőkép fejezi ki:

— Egy állam nem lehet nagyobb, mint amed-
dig Stentornak a hangja elhallatszik.

Méltán merem tehát azt mondani, hogy Madách,
a bölcselő, amit drámaírásban elrontott, azt a törté-
nelem-filozófiai felfogásában oly mélységig felkutatta,
mint ritka halandó ezen a földön. Ezért nevezem a
munkáját remekműnek, de nem tartom drámának.

Mégegyszer vissza kell termem, hogy írásomat
befejezhessem, az ördögre. Az előbbi fejezetben meg-
írtam, hogy a világtörténelemnek általam ismert Sáb-
tánjai között a legtökéletesebb Dante Luciferje, mert
a szíve van megdermedve s mindent megfagyaszt. Ha
Madáchnak sikerült volna Lucifert ördöggé alkotni,
akkor be tudta volna fejezni az Ember tragédiáját
oly fenségesen, mint ahogy Dante a Divina Comme-
diában eléri a csúcspontot a harmadik részben, a rit-
kán olvasott Paradicsomban. A Paradicsomban Dante
Beatricevel végül az Isten felé repül, akit természet-
esen nem bír elérni. Csak nagy fényességet lát és

szeme hármasság karikát vet, amivel a Szentháromság tanát akarja magyarázni. És végül szíve megtelik a láthatatlan szeretettel és az ördöggel szemben arra az eredményre jut, hogy a szeretet kormányozza a világot.

Én bíraltam és mégis mind a hármat, Madáchot, Aristotelest, Dantét nagy álmodónak tartom s mert álmodtak, azért hiszek nekik. Csak aki álmodik és behunyja szemét, tudja megismerni a világot, mert ő a világ lelkével találkozik.

Egy finác áll az írók harmincadján

Éjjeli látomás.

Újhold van. Ezüstös sarlója ránk hinti misztikus fényét. Az új negyeddél e könyv kiadója úgy rendelkezett, hogy ezen a holdforduló éjszakán egy finánc álljon őrt az irodalom sorompójánál. Bizonyosan úgy gondolkozott, hogy újságíró és finánc között az az egy közös, hogy mindegyiknek mindenhez kell érteni. Amint Rákosi Jenő pontosan megmondta: egy újságírónak írni kell tudni Shakespeare-től kezdve a Pénzintézeti Központ jelentéséig minderről, de sohasem szabad elfelejteni, hogy mit nem tud megírni. Te pedig, olvasó, ha látsz egy szemlést, aki megbosszant, mert sovány lénungjáért az államkincstár pénzét keresi rajtad, ne felejtsd el, hogy míg vigyázóból szemlésszé lépett elő, néki sok mindent meg kellett tanulnia. Így tanulnia kellett egy kevés közjogot, sok pénzügyi jogot, némi vegytant (mert másképpen nem tudna denaturálizálni), egy kis technikát (mert másképp nem venné észre, amikor a szeszmérő dobján kiugrik a piros zászló) és Igen sok árúismét, hogy a csipkék és fonalak között különbséget tudjon tenni. Ezért vállalom hát a szerepet és egy éjszakára ideállok az írók harmincadját őrzeni.

A faköponyeg előtt rőzsét gyűjtök, mert már hideg az éjszaka. A nagyváros minden közlekedési

útján le vannak eresztve a sorompók és az ország kapui is — aki kocsin próbálta, tudja — be vannak zárva. Hej! De nagyon szűk lett rácsos kerítésünk. Belül vagy dőzsöl, vagy alszik az élet. És a finánc virraszt.

Ilyen újholdas éjszakán, mondja népköltészeti gyűjteményünkben az ósdi népmese, őrzi az elvarázsolt királyfi juhászköntösben nyáját és tilinkóján azt a nótát fújja:

Új hó'd új kirá'l.

Vajjon ki fog most felém jönni?

Először marcona harcosok lovainak patája veri fel a csöndet. Jönnek, akik Verecke útján hódítottak. Legelől Árpád. Sokkal zordonabb és keményebb, mint Munkácsy festette. Mednyánszky László báró, ez a csodálatos lángelme, amikor a nagy mesternek ezt a nehezen született képét, a Honfoglalást megmutatta nekem, rámutatott Árpád alakjára:

— Látod! A fehér lovat még értem. Az ki van tömve. De honnan szedte Árpád a brillantint, amelylyel egy francia borbély bajszát így kiművelte.

Árpád a felét sem érti szavaimnak. Ha újság-cikkek mondatait olvasnám fel néki, a szavak háromnegyed részére azt mondaná, hogy az későbbi, jövővényszó. Még ezt várost sem tudom megmagyarázni néki, a hatalmasnak, hogy mit jelent: Pest. Az a nagy 100 esztendőünk, Salamon Ferenc, akinek Budapest történetéről megkezdett remekműve most valamely könyvtár padlásán porosodik, megmondja, hogy Pest: szláv szó és kemencét (mészégetőt) jelent.

(Ezért nagyon jól mulatok, valahányszor pápaszemes, ialldeutsch-tudósok azt írják nyomatékkel „Ofenpest”. Városunkat tehát szerintük „kályha-kályhának” hívják. Ezzel a tudományukkal ugyan befűthetnek.)

A délceg csoport tovább vonul. Nagy a gondja, országot kell szereznie.

Az éjszakából most zsolozsmák hangzanak. Bárátok közelegnek. Olaszok, ők akarják a keresztet behozni és ők akarnak megtanítani minket írni és olvasni. Mert olaszok: azért van az, hogy a magyar nyelvet rosszul kottázták le. Amit az olasz nem tudott leírni, annak nyelvünkben ma nincs betűje.

Aligha van szebb zenei hangzatunk, mint a három e betű, ami a fekete kényérben benne van. A középő e-t, amit Szögedében ő-nek mondanak, mi nem tudjuk leírni, csak kimondani, mert az olasz barátok nem tudták lekottázni.

Amikor őket is elnyelte az éjszaka, egy szerzetes jön felém lehúzott csuklyával és az első írást mutatja nékem: a Halotti beszédet. Hány nyelvészünk magyarázta minden szótagját és bontotta ki minden szavát, míg most végre megtudom, hogy egy francia fráter volt, aki, hogy magyar temetésen magyar beszédet mondhasson, úgy írta le a kimondandókat, hogy azokat francia hangsúly mellett is megérthessék. Ezért van *homu* és *vogmuc*.

Azután jönnek a festett holtak. Az iskolában teletömték a fejünket írókkal, akiknek csak az egy nevezetességük, hogy régen éltek. A hitvitázókkal, iskoladrámákkal, más hírességekkel úgy kiszáritják a fiatalság lelkét, hogy nem tudja megérezni,

amikor az igazi költők megérkeznek, az igaziak, akik akkor még csak az igricek fel nem írt muzsikáján andaloghattak.

Vágjátok falhoz az egész kötetet, amely az iskoladrámákról szól. Dugonich Andrást tanuljátok meg, de annak is csak a nevét és báró Jósika Miklósról elég annyit tudnotok, hogy: két lovas porosz-kál az úton és azoknak szablyáit és mentéit Jósika nagyon jól írta le. Inkább arra figyeljete, hogy ott kezdődik a magyar költészet, ahol a hetyke Balassi Bálint kezd dalolni meg Csokonai Vitéz Mihály, mert azok tökéletlenségében is benne van a költő.

Akik most jönnek a sorompóhoz: nyelvújítók. Széphalomról, Sátorhegy aljáról jön Kazinczy és tábor. Mennyit csépeleték Zefír Cencit a Mondolattal. Pedig öneki volt bátorsága arra, hogy elkezdje lábunk alatt kaparni a földet. Új szavakat mert gyártani, hogy nyelvet teremtsen: magyart és ő készítette azt a mély fűrást, ahol a nemzet lelke fel fog törni. Azért tábora mindig növekszik, a negyvenes évek nagy lángelméin át a mai irodalom nagyságáig.

Szakasztott olyan irodalmunk megindulása, mint amikor Sármáson megfűrták az első földalatti földgáz-kúpot. (Én csak így nevezem. A geológusok dómnak mondják.) A mélyfűrást a nyelvújítók végezték el és akkor kitörték a földből a nagy erők. Egyszer csak a magyar azt mondta: elég volt a nyelvcsinálásból és úgy tett, mint amikor a földgázszivattyú csapját elzárják. Tünetényes látvány! Néhány perc múlva köröskörül, a láthatáron, a kukorica és lucerna között apró gejzírek emelkedtek

fel. Ezek a magyar lelkek, akik az égbe törnek és akik együtt a mi lelkünket adták. És most, ahogyan a rözse recseg és a szellemek eltűnnek, látom én, silbakoló finác, bogy mit kellene most kezdeni.

Ha egy gázkút kimerül, új gázkutat kell fúrni, a saját telepünk alatt. Nekünk, amióta nyomorék Magyarország lettünk, ott kell kezdeni, ahol abbahagyták Kazinczyék. A nyelvet kell ismét újítani.

Amint a pénzügyi letétjegyzékben látom, az utolsó harminc évben megszűnt a magyarság nyelvképző ereje. Először a tudományos szavak, amiket orvosok, bányászok faragtak, mentek vissza ismét latinra. Ezen nem csodálkozom, nem kisebb ember, mint Schoppenhauer jövendölte meg, hogy egész Európa tudománya a szakkifejezésekben vissza fog térni a latinra. De más baj is történt. Míg az összes többi népek folyton gyártották az új szavakat, — a német és az angol szókincs ma gazdagabb, mint volt húsz év előtt — mi nem engedtünk új gázkutat fúrni és ezért, ha a mai írói nemzedék is kidől, nem lesz, aki folytassa nyelvünknek friss tűzzel való ápolását.

Pedig milyen nagy nemzedék volt, amely letűnt. Ha itt a sorompónál, a rözselágnál körém gyülnének, ellepnék az egész határt.

Róluk mások, érdeemesek beszéljenek. Mégis, nem tudom megállani, hogy míg a vártán állok, hárommal ne elegendjek szóba.

Az egyik, aki most száz esztendeje született: Jókai. A világ legnagyobb mesemondója. Milyen különös! Kritikára nem adott soha semmit, de ő

maga sem tudott kritizálni. Bródy Sándort tartotta a legjobb írónak.

Azt mondta:

— Bródyt szeretem, azért, mert olyan, mint én. Ő sem tudja befejezni a regényeit.

A másik, aki megszólít, Kiss József. Neki kevés hangja volt, de tiszta és hetvenesztendős koráig tudott lírai költő lenni, amire példát alig tudok a világirodalomban. A fülemilék már a nyár elején el szoktak hallgatni. Hogy ezt nem vettük észre, annak ő maga volt az oka, a rikácsoló kis gnóm.

Benyit a bankszobámba:

— Kedves Józsi bácsi, milyen szép az utolsó verse: „Gnómok fajából való vagyok én, a gnómok furcsa, különös lények . . .”

— Nem azért jöttem. Kedves Lóránt, rá fog jönni, hogy ezek a zsidók mind gazemberek.

— Józsi bácsi, erre én sose fogok rájönni.

— Hát én vagyok a nemzet legnagyobb költője és ezek a zsidók harminc év óta hagynak éhezni.

— Én úgy emlékszem. Wahrmann Mór gyűjtött Józsi bácsi tiszteletére, aztán báró Kohner Adolf barátom vette kezébe a gyűjtést.

— Gyűjtés! Most is gyűjtenek a hátam mögött, valami jubileumot rendeznek ezek a zsidók, de én nem tudok róla semmit. Hanem az mégis hallatlan, hogy az Első Budapesti Gőzmalom, amelytől 2000 koronát vártam erre az ünnepélyre, csak 1000 koronát akar adni.

A telefonhoz menteto és boldogult Langfelder Ede barátom mindjárt kiutalta a 2000 koronákat.

A kis gnóm elment, de a költő megmaradt.

A harmadik, akit a sorompónál látok, Ady Endre. Tudom, hogy ezért a leghivatottabbak fog-nak perbe szállani velem, de kimondom, hogy Petőfi Sándor után őt tartom a legnagyobb magyar lírikus-nak, akit az a szerencsétlenség ért, hogy barátai le-terítették a Károlyi-forradalom leplével, amihez neki nem volt semmi köze. Így tudom csak megmagya-rázni, hogy az a két férfi, aki legtöbb magyar író-t vitt be a magyar irodalomba: Beöthy Zsolt és Rákosi Jenő, visszahúzódtak tőle. Pedig Ady is a földalatti erők ősi kitéréséből származott. Azt mondják: bete-ges vonás van benne. Igaz. Hát nincs beteges vonás Poe Edgárban, aki részegen, krétával írta fel egy kocsmá ajtajára halhatatlan versét: „Mond a holló: sohasem”.

Amikor Szalonikiban lenn jártam, a pálmás ten-gerparton vezetőt fogadtam, hogy mutassa meg az Olimposzt. A vezető elvitt az Olimposz Sörgyár Részvénytársaságba. Néha a költők is összetévesztik a kettőt.

De Adynak van harminc verse, amely a leg-igényesebb mértéket is megüti. Csak harminc? Nem tudok lírikust, akinek több volna harminc nagy ver-sénél. És Ady magyar volt. Ő is, Tisza is és mások, akikről egyszer még beszélhetek, érezték, hogy a magyarság sorsa világtörténeti fordulat előtt áll. Csak azt nem tudták, vagy nem tudtuk, hogy merre for-dul az? Hiszen megénekelte: „Új szellők nyögetik az ős magyar fákat, várom, már várom az új magyar csodákat”. Szébb hazafias vers pedig, mint „A föl-

földobott kő földre hullva . . . Haza jön a fiad” alig van irodalmunkban. Ezért szeretném, hogy ha már Beöthy Zsolt bátyámmal a komáromi Duna-sziget kertjében nem találkozhatom, legalább Rákosi Jenőt tudnám meggyőzni arról, hogy Adyt be kell fogadni azok közé, akik a magyar irodalom sorompója előtt most egy finác szemeláttára megjelentek.

És mert ilyen nagy volt Kazinczy óta a termés, azért vagyok megijedve, hogy nem kezdjük el megint a nyelv alapítását.

Amióta eszemet tudom, két új szót mertek gyártani írónk. Kozma Andor a *rikkancsot* teremtette meg és megpróbálta a sztrájkot *szüntetésnek* hívni, de ez már nem sikerült. (Nagyon szerénytelen vagyok, amikor azt mondom, hogy én is belebuktam. A fixfizetést *rideg fizetésnek* akartam nevezni és a ródlit *csiszonkának*.)

Míg a világ halad, új nyelv képzése nélkül nem tudunk jövődő írók számára új utat nyitni a nép lelkébe, annál kevésbbé lehetséges ez, mert a csatornák, amelyeken át a földalatti erők hozzánk jutottak, megfogyatkoztak.

Az a Herczeg Ferenc, aki ma születik Versecen, nem fog Budapestre jönni, hogy megajándékozzon minket a Mutamurral, Bizánccal és Széchenyi tragédiájával. Az a báró Kemény Zsigmond, aki ma születik Erdélyben, sohasem fog nekünk írni, pedig mily hatalmas bazalttömbből állította össze kiklopszi munkáit! Néki egy baja volt: nem volt Arany Jánosa, aki, mint Madáchnak, kicsiszolta volna az „irdatlan” ércet. (Ezt a szót Buda halálában fedezte fel Arany.)

Ha Kemény Zsigmond megkapja Jókai délibábos nyelvét, a magyar regényírás eléri Thackerayt, Zolát és Tolsztojt.

Mindezek nem fognak jönni, tájszólásaink elapadnak és ki mer ma egy tót legényt, vagy egy székelyt, vagy egy muraközi vendet felléptetni a színpadon? Hiszen sírva megy ki a közönség tőlük.

Ezért, amint a rözseágakat hajigálom a tűzre, mindig erősebb a meggyőződése, hogy a magyar irodalom kiapad, ha nem kezdjük ott, ahol Kazinczyék, megint folytatni a szóképzést, megint csinálni mondatfűzéseket és tudni azt, hogy talán kinevetnek, de új gázkutatót fűrni, ahonnan a jövő nemzedék megkapja majd a maga íróit. Ha másképpen nem léssen, úgy kihalnak, akik eddig voltak és csak frázisok jönnek utánuk, a nép lelke pedig nem fogja megtalálni őket.

A finác ellenőrző vártája a nagy sorompónál lejárt.

Egyszer azt hittem, hogy a piros-fehér-zöld farköponyegbe a körmömmel belevéshetem a nevemet. Ha tudátok, hogy serkent ki a vér a körmöm alól...

Ezért is az Ellenőrző Naplóba nem nektek írok, sem nektek, politikai pártkeverők, sem nektek, ugarinak imádói, sem nektek, írástudók és farizeusok, hanem előveszem szűk pénzügyi lelkem megrovatolt napi jegyzékét és a *Megjegyzés* rovatba odaírom még nektek, akik a toll szárnyain röptök, hogy a ti szellemkarotok fogja felemelni ezeket a szűk piros-fehér-zöld sorompókat.

Órák letelt. Felváltak. Sok helyen gyorsabban

váltak fel, mintsem hittem volna, de az Élet hamarabb feled, mint a Halál. Ezért nyomtalanul eltűnők a tétova éjszakában. A hold is elfakult már,-
Lehunyor szemem és akkor még egyszer hallom az elvarázsolt mesebeli juhász tilinkóját, az ezeréves magyar kesergő danáját:

Új hó'd, új királ'.

Hol született a magyar?

A politikai tollharcok kiszikkadt porondjáról kicsinyég a tollforgatás lugasában telepszem meg. Elöttem őszirózsák nyílnak — ezek nem csinálnak októberi forradalmat. A fákon a zörgő levél lassan pirosra válik — ezeknek nem kell párisi rúzs. Mögöttem hullatja levelét a lomb és betakarja a földet, — ezeknek nem kell kényszeregyezés. A nagy Hárs-hegy már pipálja a ködöt, az est közeledik és töprengek magamban, hol született a magyar?

Különös kérdés. Künn a turánisták és antituránisták harca dúl. A jelenlegi hadihelyzet az, hogy Magyarországnak derék germán és szláv fajból származó tudósai és költői összeálltak, hogy minket, turánistákat megvédjenek. De mit csináljunk mi addig, turániak?

Mintha most is előttem volna, mikor egy lélek-rázó szekéren, amelyre kocsiülést szíjaztak, baktatok fel egy székely havasra. Az út csupa kátyú és göröngy. A legnagyobb meredeknél az út közepén áll egy marcona góbé. Hiába kiáltunk rá, a kocsis is, én is, nem mozdul helyéből. Végre a kocsis az összesodost ostornyélfhoz nyúl és *átkáját* hozzá:

— Hallja kend, kiveszem ezt az ostort, kibontom és úgy végigvágok kenden, hogy a frász megeszi.

A góbé turáni nyugalommal felel:

— Hát én addig mit csináljak?

Addig én gondolkozom azon, hogy hol született

a magyar. Mert vezeték- és keresztnévek nem döntik el se egy nemzetnek, se egy embernek a születését.

Ugy nézem én ezt a Kárpátok medencéjét, mint ahogy most a szőlőhegyeket látom. A nagy puttonyokba mindenféle gerezdet beleszednek, ripáriát, ami Amerikából, bakatort, ami az olasz baccad'oróból származott, kecskeszőlőt s mikor kitaposták, vagy kipréselték, akkor egy egységes bor lesz belőle, amelynek az ízét nem lehet elfelejteni. Nem vagyok borivó ember, de behunyt szemmel is megkülönböztetem a nehéz somlait a balatoni *bársonyos gyöngyétől*, a homoki bortól, vagy Tokaj cukros nedűjétől. Az összeszűrt léből egy talajon egy egységes borfajta fejlődött ki.

Így születnek a nemzetek is.

A Kárpátok medencéjében született a magyar, mert a nemzetek is különféle élettartamúak. Van 4000 esztendőös nép, a kínai, van 7 éves nemzet, a jugoszláv. Mi 1000 évesek vagyunk és minél inkább megtanuljuk azt, hogy itt termettünk a Kárpátok alján és a sokféle gerezdből egyféle bor támadt, annál erősebb lesz nemzeti öntudatunk és annál biztosabb a jövő ezer esztendő, amelynek még el kell következnie. Ez nekem fontosabb, mint a születésük előtt eltelt kóborlások.

Nem állok egyedül ezzel az igazsággal. Az, akit mindenki a legnagyobb magyarnak tart, de senki sem olvas, gróf Széchenyi István, ugyanezt hirdette. Ha, nálunk egy szónok annyira megakad, hogy már semmi, de éppen semmi nem jut az eszébe, így fejezi be szónoklatát:

— Magyarország nem volt, hanem lesz!

Csak elfelejti megnézni Széchenyit, miért mondta ő ezt? Azért, mert nem a múltra, hanem a jövőre nézett. Hisz olyan kegyetlenül paskolta egész múltunkat, hogy nem merik idézni másik mondását:

— Nem bánom, ha hálósapkát tesznek is a király fejére szent korona helyett, csak fajunk előre menjen.

A jövőben csak akkor bízhatunk, ha azt a nemzeti öntudatot, amit Széchenyi ébresztett, itt benn találjuk meg és nem egy távoli ködös múltban és nem szégyeljük azt, ami büszkeségünk, hogy több fajból szűrődtünk össze, magyarrá. Az, amit mi magyarnak hívunk, bárhonnan származik ez a szó, itt termett a Tisza-Duna közén, a Kárpátok alatt.

A név-keresés rettentő mellékes dolog, hiszen melyik francia fogja elhinni azt, hogy ő német, már pedig Gallia népe a frank törzstől vette fel nevét.

Én ma is azt hiszem, hogy Árpád, aki hét külön fajú törzsszel jött be, akiknek vérért először össze kellett önteni, ugor fajnak tartotta magát, mert összes szomszédaink így hívnak. Bármint legyen is, legnagyobb büszkeségünk az legyen, hogy össze tudunk forni különböző vérek erezetéből. Hiszen Pest-Pilis-Solt vármegye csakugyan nincs messze Budapeستől, méltóztassék egyszer végigjárni. A jászok és kunok két külön faj voltak. Ma is egyik fehér, másik fekete főveget visel, mert ezen századok nem változtatnak. Amint, ha a székelyföldet bejárta az ember, mindjárt meglátja, ki a székely, ki a csángó, ki az oláh.

A székely darócnadrágot visel, amit ő harisnyá-aiak nevez, s alája fogja a hímzett ingét. Az oláh inge

a nadrág felett lóg és tüszője van. A csángó már erős szláv nyomás alatt állott, mert nem az első, hanem az utolsóelőtti szótagot hangsúlyozza a szóban (kis-asszony helyett kisasszonyt mond), oláh módra viseli ingét, de tüszőt nem hord.

Századok és századok múlnak el, de a fajok megtartják ott lenni a mélyben a ruházatot. Azért, amint irodalmunk, tudományunk, építészetünk, mindenféle vér szellemi terméke, úgy az a nemzet is, amelyhez tartozunk, egy nagyszerű desztilláció eredménye és itt született meg, ahol lakunk.

Lehetnek hun mondáink, amint a németeket is nagyon érdekli a szanszkrit Mahabaráta, az indogermán nyelvek ősi tartálya, de sohasem jutott eszükbe, hogy maguk között szanszkrit mozgalmat indítsanak.

Ha az olvasó most kételkedik és azt hiszi, hogy ezzel az állásponttal gyöngítem a nemzet öntudatát és elhomályosítom jövőbe néző tekintetét, akkor két nagyszerű példát adhatok neki.

Az egyik, az Északamerikai Egyesült-Államok. Mi az ő büszkeségük? Ők maguk mondják, hogy ők az a nagy kohó, amelyben minden faj összeforrt az amerikai nemzetbe, amely ma a világ ura. Még külön nyelvet sem forrasztottak ki, amint mi tettük, átvették az angolt és mégis egy nemzet. Hogy mennyire az, láttam, mikor negyedszáz évvel ezelőtt bejártam az amerikai magyarok telepét. Egyetlen egy kívándorlott családban sem találtam olyan Amerikában született gyereket, aki arra a kérdésemre, hogy:

— Magyar vagy-e?

ne felelte volna azt, hogy:

— Én amerikai vagyok.

Soha Amerikában senkinek eszébe nem jut szétzedni az amerikai nemzetet aszerint, hogy melyik ország véréből származik, pedig — magyar ős is van köztük elég.

Éppen, mert nyomorék Magyarország lettünk, a Kárpátok medencéjében, a Tisza-Duna között megszületett magyarság erejéből kell mindent felépítenünk és semmi másból. Aki mást csinál, öntudatlanul szét akarja bontani azt a kiforrott bort, amelyet lassan, századok alatt, ez a televény föld ki tudott termelni és a világnak adni.

Nagy erő van abban, ha egy nemzet azt mondhatja:

— Én úgy, ahogy vagyok, ahogy gondolkozom, ahogy kínlódom, ahogy a lelkem ég, úgy én itt születtem.

Hítem szerint, ez a tudat a legerősebb politikai hatalom már csak azért is, mert nem politikusok teremtik meg, hanem a szellem irányítói, írók, költők, tudósok, építészek.

Ha még valaki kételkedik ebben, nézzen át a világpolitikailag legtökéletesebb nemzetre: az angolra. Ő csak angol, bár dánok, normánok, kelták keveréke, de ez nem érdekli, mert nemzeti öntudata erősebb, semhogy megengedje kiforrott fájának szétbomlását.

Egy előkelő londoni társaságba voltam hivatalos. A háziúr konzervatív képviselő volt, kit akkor neveztek ki főbíróvá, ami igen magas hivatal. Miután szép szürkeszemű leányai voltak, én természetesen a hől-

gyek szalonjában maradtam. Szó került arról, hogy magyar vagyok s mondtam, hogy ezer év előtt jöttünk Ázsiából. Áhálános csodálkozás. Igen, — mondom — mi voltunk a népvándorlás utolsó hulláma. A házikisasszony megjegyzi:

— Mi semmiféle népvándorlást az iskolában nem tanultunk.

— De, — mondom, — hiszen a germánok is Ázsiából jöttek és az önök ősei is bevándoroltak.

Erre a háziasszony büszkeséggel leintett:

— Sir, mi mindig angolok voltunk.

Azt kezdtem magyarázni, hogy Budapesten többet adják Shakespeare darabjait, mint Londonban.

— Hogy lehet az, — kérdezték a hölgyek. — Hát Pesten annyian tudnak angolul?

— Nem, — mondom. — Shakespeare le van fordítva magyarra.

— Ez lehetetlen, — felelt az egyhangú kórus, — Shakespeare mindig angol.

Ez a büszkeség, amellyel ők meghódították a világot, a legbiztosabb politika, azért, mert semmi politika nincsen benne. Ha néha furcsasághoz vezet, az a többi nemzet baja. A két angolszász ország, az egyik, amely köztársaság lett, Amerika, a másik, amely királyság maradt, Anglia, uralkodik, amíg ki nem hül ez a ferdére fordult földgolyóbis. Ezért van az, hogy az angolnak oly természetes, hogy minden angol.

Egy nagy diplomáciai ebéden az angol követ felesége mellett ültem. Természetesen, csak angolul beszéltem. Mikor széket foglaltam, azt kérdi tőlem:

— Do you speak english? (Tud ön angolul?)

Ezt feleltem:

— Emlékszik arra, hogy a londoni Drury Lane színházban a Robinson Crusoe című darabot adták?

— Emlékszem.

— Akkor bizonyosan nem felejtette el, hogy amikor Robinson, aki angol, megérkezik hajótörése után a vad szigetre, az első indiántól, akivel találkozik, azt kérdi: *Do you speak english?* és erre az indián, akiből később Péntek lesz, végtelen nyugalommal azt válaszolja: *Of course I do.* (Hát hogyne tudnék.) ön — folytattam — a Robinson és engem úgy látszik, indiánnak néz, tehát azt felelem: *Of course, I do.*

Este lett. A nagy Hárshegy köde már a kertünkbe ért, s a lugast láthatatlan kezek szürke párázattal hintik be. Az őszirózsák lehajtották fejüket. Különös érzés fog el. A bibliában Simeon mondja:

— Bocsásd el szolgádat, Uram.

Nézem a földet, úgy szeretnék már ott lenni lent, ebben a porhanyó, televény magyar őshazában.

Shakespeare a biológus

Süvölvény kamaszkorom óta Shakespeare-t tartottam a világirodalom legnagyobb alakjának és oly rajongója voltam, mint az anekdotabeli angol, aki egy kötél-táncosnő után körülutazta a világot, hogy mindennütt a lába nyomát láthassa. Nemcsak Velencét néztem meg, ahol Othello tragédiája és Shylock nagyszerű drámája lefolyt, hanem elmentem Veronába, hogy Júlia házát láthassam és nagy keserűséggel tapasztatom, hogy — ahol Romeo oly hevületben az erkélyre kapaszkodott — ott olajbogyót és makarónit árulnak. Azután álltam Helsrningforsban, Dániában a vártán, ahol Hamlet apjának szelleme megjelent. Innét továbbmentem Skóciába és voltam a birmani erdőben, amely Macbeth szerint megmássza a Dunsinán hegyét. Elkerültem Windsorba, ahol Falstaff halhatatlanul hazudott. (Mily politikai pályát futhatott volna be ezzel a tudománnyal!) Végül megállapodtam Stratford-on-Avonban, ahol ő Hathaway Annával kötött házasságot és elmentem a Trinity Churchbe, ahol, miután — mint A vihar-ban mondja, „bűviérszi botját a tengerbe dobta” — csendesen megpihent.

Amióta visszavonultam magányomba, még élénkebben áll előttem Shakespeare alakja. Megpróbáltam őt meg is mérni. Ez nagyon nehéz, mert sem centiméter, sem kilowatt egy költő nagyságát fel nem éri. Vettem hát mlélrőnek egy költőt, Petőfit.

Petőfi lírája bármily nagyszerű, csak egy lélek-

nek húrját zengeti meg. Vele szembeállítom Shakespeare-t, aki annyi emberi lelken játszott, mintha egy orgona zenélne. Látkörét egy szívárvány fogja át, amely az összes színeket egyesíti. Ily óriást nem hiszem, hogy valaha a föld még létrehozson. Ezért helyesen mondja Carlyle, hogy:

— Angolok, ha választanotok kell India és Shakespeare között, akkor Shakespeare-t válasszátok.

Ez óriásnak van azonban egy oly tulajdonsága, amelyet — talán elfogult látásom szerint — nagy kínlódásaim között pillantottam meg először és ez az, hogy ő az emberi idegrendszert, a biológiát, a tökéletességig ismerte.

Vegyük A velencei kalmárt. Tudom, hogy egy része csinált virág, amely lehullott. Értem ezalatt azt a jelenetet, amikor a keleti fejedelmek jelennek meg és az arany-, ezüst-, acéltálak között kell választaniuk. Ez nem örökkévaló, örökké él azonban Shylock, Portia és Jessica, Shylock leánya. Most már különös dolog történik. Amikor elmegy az ember a színházból, azt érzi, hogy nincs meg az a harmonikus kiegyenlítődség, az a mindent befejező akkord, amelyet az esztétika minden drámában egyaránt előszab. Üresség marad az emberben azért, mert az utolsó felvonásban Jessica szívtelenül megfélekedzik atyjáról és véle nem békül ki. Ez igaz volna akkor, ha Shakespeare drámát akart volna írni, csakhogy ő nem drámát írt, hanem az életet írta meg. Az ideggyógyászat újabb kutatásai szerint a lányok rendszeren az apák természetét öröklik, Shylock szívtelen tehát Jessicának is szívtelennek

kell lennie, az is, apjával szemben; itt van Shakespeare biológiai igazsága.

Második tanúul idézem Lear királyt. Lear egy királyi családnak a sarja, amely kimerült. Nézzünk körül a közéletben és látni fogjuk, hogy minden nagy államférfi családjában végül csak leányok maradnak. A törzs kimerül. Ezért vannak Learnek csak lányai. Lear már belépésekor mag'ában hordja egész tragédiáját, mert rossz emberismerő. Shakespeare tehát ezt is tudja, belátott: az ,atyák örökletes képzeiteibe.

A világ legnagyobb drámája azonban Hamlet és azt hiszem, hogy az én Shakespeare-igazságom itt éri el tetőpontját. Hamletet eddig mindenki úgy fogta fel, mint filozófust. Az ő Hamlet Németországban járt és ott ragadt rá a filozófia, máskülönben nem tudná elmondani a *Lenni vagy nem lenni* lélekemésztő monológját. Hamlet azonban élt azelőtt is, mintsem Németországba ment volna és Shakespeare tudja azt a biológiai törvényt, hogy nem a tudat vezeti az embert cselekvéseiben, hanem tudatalatti öröklött erők, ezek pedig — mint fentebb jeleztem — olyanok, hogy legtöbbször a leányok az apától és — mint most bizonyítom — a fiúk az anyától kapják idegrendszerüket. A filozófus Hamlet megett ott van a Hamlet anyjának az idegrendszere. Hamlet anyja képes volt arra, hogy *még el sem szakadt az első pár cipő, hozzá-megy férjének gyilkosához*. A királynőnek ez az irtózatosszerű érzékisége benne van Hamletben, aki elcsábítja Oféliát, hogy megszabaduljon tőle, kolostorba akarja kergetni és végül az örületbe hajtja. Azután: Hamlet anyja tűri, hogy férjét megölik. Hamlet is,

tudtán kívül: gyilkos természet. Máskén nem történék meg az, hogy egy rohamában kirántja tőrét és a fecsegő Poloniust leszúrja. Látni való ebből, hogy Shakespeare rájött arra, amit most az ideggyógyászok kutatásai állapítanak meg, hogy az úgynevezett emberi lélek több darabból van összetéve és amit mi tudatnak nevezünk, csak a lélek rétegei közül a legfelsőbb réteg. Ő rámutatott a legmélyebbekre akkor, amikor még ideggyógyászok nem voltak.

Hamlet a ránehezedő borzasztó lelki súly alatt, mikor lassan tudatára ébred annak, hogy anyja mit követett el és atyja hogyan halt meg, lassan idegbeteggé lesz. Ha az első felvonás nagy jelenetében ő azt mondja: *Nagyon is bánt a napfény, Uram*, ez nemcsak azt jelenti, hogy egy titkot tud, amelyet az új királynak, apja gyilkosának, nem akar megmondani, hanem jelenti azt is, amit minden ideg orvos bebizonyíthat, hogy az idegbeteg legjobban a naptól húzódik és a homályban, az esti órákban látszik nyugodtnak. Ez az idegbetegség a dráma folyamán fokozódik, ami abban nyilvánul meg, hogy elhanyagolja öltözékét és végül Ofélia sírján megrázkódva, egy tragikus harcban kitombolja magát.

Ezért bámulja annyi idegszenvedő ezt a brit óriást és ezért adok igazat Taine-nek, aki az angol irodalom történetében azt mondja: Shakespeare felfogása szerint az emberek csak ritkán, a körülmények külső nyomása alatt vannak lelki egyensúlyban, különben folyton lelki tusákban élnek. Úgy gondolom, hogy érdemes volna kiváló ideggyógyászoknak elindulni azon a nyomon, amelyen én vele álmatlan éjszakáimon találkoztam.

Shakespeare a közgazdász és szellemidéző

Éjjeli órák fakó hajnalán miért jelensz meg előttem annyiszor Te messze idegen? Hiszen soha a színpadhoz nem volt semmi közöm, négy éve már, hogy színházban nem voltam és irodalmi művet nem olvastam és mégis lelkem viharja, mint a nyári zivatar a falevelet, mindig Shakespeare elé hord engemet. Micsoda öntudatalatti rugók kergetnek engem? Mi az oka ennek? Talán az, hogy politikába avatkoztam? Lehet.

Meggyökeresedett meggyőződésem, hogy az angol világbirodalmat, a világtörténetnek eddig leghatalmasabb államalakulatát, két darabban teremtettem meg. Az egyik akkor történt, amikor Shakespeare megírta harminchárom színdarabját és elindult velük, hogy meghódítsa az agyvelőket. A második akkor, amikor a hódítók útra keltek és egyik gyarmatot a másik után foglalták el.

De talán azért is vonz magához varázsával a brit óriás, mert ő egyike a világ legnagyobb munkaadóinak. A nagy vállalalapítókat kivéve, nincs senki, aki annyi embernek adott volna kenyeret, mint Shakespeare. Az amerikai acélkirályok, a német Krupp és Stinnes és a magyar Weiss Manfréd mind eltörpülnek mellette. Jézus hordta össze a legtöbb követ, hogy belőlük templom legyen, Ő szövete a legtöbb váz-nat, hogy festményé alakuljon, ő faragtatta a leg-

több szobrot és ő tartja a legtöbb alkalmazottat ma is.

De a legnagyobb vallásalapítók után mindjárt Shakespeare következik.

Háromszázötven év óta az egész világon ezer és ezer számra támadnak mindig újabb alkalmazottai.

Nemrég olvastam, hogy a tokiói egyetem diákjai díszelőadást tartottak és Shakespeare Julius Caesarját adták elő. Julius Caesar, ha feltámadna ugyan, alig ismerne rá a japán fiúkban az ő katonáira, de Shakespeare bennük volt, az bizonyos, mert ő körülhálózta az egész földet. Annyi ezer színigazgatót, színészt, munkást, muzsikust, díszletfestőt, festékgyártót, nyomdászt, páholynyitogatót és ezernyi más alakot még senki sem alkalmazott, mint a brit óriás, azért a közgazdaságban őneki nagy helye van.

Harmadszor előttem van mindig mint szellem-idéző. Ez onnét ered, hogy hol itt, hol ott olvasom ma a lapokban, hogy valamelyik jóbarátom spiritalista szeánszot rendezett. Ne vegyék rossznéven, ha azt mondom, hogy ezek a szeánszok a világháború által feldúlt emberiség kóros vonaglásai. Volt rá már példa, — családunk titkaiból elárulhatom, — hogy mikor az 1870-es évé ben a mesmerismus végigsüvítt Európán, Jókai is vett egy kopogatóasztalt és ő is kezdett szellemekkel beszélni. De Jókai Mórné nem lett volna Laborfalvy Róza, ha nem tette volna azt, amire emlékszem, hogy megtette: összetörte az asztalt, feldobta darabjait a padlásra és azt mondta:

— Nem engedem, hogy Móric megbolonduljon.

Ily szellemeket Shakespeare sohasem idézett.

Neki háromféle kísértetei vannak. A legegyszerűbbek a Szentivánéji álomban jelennek meg. Ezek tündérek. Lány rózsaszirmok és jácintlevelek repülnek a levegőben, egy lángelme által csodálatos módon átszellemesítve. Ez az Álom.

A második fajtája a szellemeknek Hamletben bukkan fel. Hamlet atyja jelenti Hamletnek, hogy őt megölték gonoszul. Ez nem más Shakespearenél, mint a kiszivárgott hírekből kialakult pletyka, közvélemény, amely lassanként Hamletet idegbetegségbe sodorja. (Hiszen ha nem lett volna idegbeteg, mikor az Egérfogó című darabból megbizonyosodik arról, hogy nagybátyja, a király, volt a gyilkos, rögtön le kellene szúrnia a királyt, ő azonban habozik és vár az ötödik felvonás végéig.)

Shakespeare legigazibb kísértetei azonban Macbethben találhatók. Macbeth a nagyravágyás tökéletes drámája, oly tökéletes, hogy Macbeth és felesége soha egy szerető szót egymáshoz nem szólnak, mert nem egymást szeretik, hanem közös nagyravágyásukat. Most Shakespeare ezt az irtózatot nagyravágyást vetíti. Hogy mindenki láthassa, hogy mi készül e két ember lelkében, ki kell menni a világosság elé — és hozza a szél a boszorkányokat, a boszorkányok Macbeth lelkének tépelődései.

Ezért tökéletes a munkája és ezért tökéletes a tragédia is, mert utoljára a boszorkány azt kell, hogy mondja Macbethnek, amit ő maga kell, hogy mondjon:

— Ess kétségbe és halj meg.

Hogy igazam van Shakespeare szellemidézésének

ily magyarázatában, erre van egy óriási ellenbizonyítékom és ez a legnagyobb német kritikus, Lessing.

Lessing a Hamburgische Dramaturgie-ban szétboncolja két francia tragédiaírónak, Voltairenek és Corneillenek tragédiáiban megjelenő kísérteteket és kimutatja, hogy ezek a kísértetek lehetetlenségek, mert mindig olyankor és olyan környezetben jelennek meg, hogy senki sem hisz bennük. Lessing megállapítása tökéletes. Ezek a francia tragédiabeli kísértetek mind parókát viselnek és üres dikciók, nem lelki tusák kivetődései, mint Shakespeare szellemei. A legnagyobb irodalmi csodabogarat Nisaird-nak „A francia irodalom története” című könyvében olvastam, ahol a következő foglaltatik: *Corneille föltalálta a tragédiát.* Először is Corneille előtt kétezer esztendővel Aischylos és Sophokles oly tökéletes tragédiákat találtak már fel, — Euripidest már hanyatlónak tartom, bár párbeszédei sokszor nagyszerűek — hogy ma is megrázzák az embert, egy Jászai Mari előadásában. Másodszor: Angliában egyre-másra születtek a nagy tragikusok, — köztük Marlow világhírűvé lett volna, ha az a szerencsétlenség nem éri, hogy Shakespeare közvetlen utána születik. Mikor a nap felkelt, a csillagok mind elhalványodtak.

Herczeg Ferenc Bizáncának első felvonását nem adom oda Corneille összes tragédiáiért. Mert Herczeg Ferenc Bizánca — amit ma Herczeg Ferenc sem tud — egyszer még világirodalmi körútra fog indulni. Ezt biztosan tudom. Csak azt nem tudom kiszámítani, hogy mikor érkezik meg az a német irodalomtörténész vagy amerikai színházigazgató, aki ezt a drágaságot

kiborítja Nyomorék-Magyarországból. Bizánc oly értelemben tragédia, mint ahogyan Shakespeare a hőseit saját magukból felépítette.

Ezért van az, hogy én oly sokat vesződöm magányomban ezzel a messze idegennel és mikor ide-oda csap a szenvedés, eszembe jut az, hogy ez a nagy közgazdász, ez a nagy biológus, ez a nagy szellemidéző, ez nem volt sem uralkodó, sem milliárdos, sem megtapsolt politikus, hanem egy sovány színész, aki a londoni Drury Lane színház előtt tartotta a nagyurak lovait, amíg azok bementek, hogy kimulathassák magukat.

**Gróf Tisza István
a világtörténelemben**

I.

Nagy merészség, sőt vakmerőség kell hozzá, hogy a magyar közönség elé lépjek avval a szándékkal, hogy gróf Tisza Istvánról fogok neki beszélni. Hiszen közéletünk és irodalmunk oly ékességei, mint Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Angyal Dávid, Balogh Jenő, Kozma Andor és Herczeg Ferenc tartottak már Tisza Istvánról hozzá méltó emlékezéseket. De nagy okom van rá, hogy szóljak. Én másképp látom Tiszát, mint ők és írásom célja is eltérő az övéktől, ők gróf Tisza Istvánban a magyarság nagy hősi halottját mutatták be, én benne Európa jövőjét kutatom, ők jellemezték, ismertették, magasztalták volt vezéremet. Én nem azt teszem. Én Tiszát ki akarom zsákmányolni fajom jövője érdekében.

Ha azon az úton járnék, ahol elődeim haladtak, ugyanarra a megállapodásra jutnék, amelyet Beöthy Zsolt kezdett azzal, hogy Tiszát a magyar történelem nagy mártírjai közé helyezte: Rákóczi Ferenc, Zrínyi, gróf Széchenyi István, Tisza. És végeznem kellene azokkal a szavakkal, amelyekkel 1924-ben Herczeg Ferenc a Tisza-Körben tartott előadását befejezte. Két utolsó mondatában az ő essayének benne van az, amit történetünk számára szikrázó vésővel gránitba véset, mikor azt mondja, hogy Tiszának és

a magyarságnak a tragikuma egy és abból áll, hogy a magyarság nem tudta felismerni Tiszában önmagát.

En egy lépéssel még tovább mentem volna, ha erre haladok: fajunk tragikuma az, hogy sohasem volt annyi ereje, hogy elmerüljön önmagába és felismerje saját lényét. Hiszen itt állott előtte, a magyarság előtt sokszorosan nagyítva ő maga, minden erényével, minden hagyományával és — igen — minden hibájával: Tisza István személyében. És a magyar nem ismerte fel, hogy ez önmaga, éppen oly kevésbé, mint ahogy a gramofonban senki a saját hangjára rá nem tud ismerni. Ezért következett el szörnyű fantasztikus végzete, mint Wilde Oszkár regényében Doryan Gray, saját arcképét megsemmisítvén, megöli önmagát. Ez történt a magyarsággal is. Ez Tisza magyar múltja. Ma már nem egyesek véleménye, hanem, minden gondolkozó magyaré, a külföldé és azért a történelemé. Így fogják tanulni unokáink, amíg magyar iskolakönyvet tanítanak és a Tisza-emlékbizottságnak nagy érdeme az, hogy dacára a kietlen viszonyoknak és anyagi nehézségeknek, néhány év alatt ennyire megfordította a magyarság véleményét Tiszáról, kit azelőtt kövel és záptojással dobáltak meg.

Az én feladatom egészen más. Mint mondtam, Európa jövőjét, fajom felemlelkedését keresem a meghalt Tiszában. Mint válaszüton a Krisztus keresztje jelzi a feltámadást, szerintem azon a válaszüton, amely nemcsak a magyarság, de Európa jövő fejlődési irányát jelzi, ott áll Tisza alakja. Erről kívánok szólni.

Mindenekelőtt mindenkit arra kérek, hogy midőn

bizonyításaimat elindítom, különösen annak első részében ne lássanak semmiféle célzást jelenlegi pártalakulatok, vagy éppen személyek ellen. Ez teljesen távol áll tőlem. De annyira kialakudt bennem az a gondolatmenet, amely legbensőbb meggyőződésem szerint az igazsághoz vezet s melyet hiteim szerint a külföldre ki kell vinnünk, hogy más bizonyítási utat nem tudok. Okoskodásom abból indul ki, hogy elfogadom a francia szociológusnak, Tarde Gusztávnak *Les lois de l'imitation*, az utánzás törvényei című könyvének alaptanulságait. Tarde szerint minden társadalmi alakulás, a legalsóbbtól a legmagasabbik, vagy az utánzás (imitation), vagy aziellenutánzás (contraimitation) törvényén alapszik. Kezdve attól, mikor az első vadember öklével sújt a másik törzsbelire és ez könyökét visszahajtvá, elhárító mozdulatot tesz, ami az első ellenutánzás, folytatva a kasztok és céheik képződésein, amelyek az utánzás nagy szabálya által vannak összetartva, oly külső jelenségen át, mint a női divat (amely semmi más, mint a tömegutánzásnak gyorsan változó tünete), ez a szociológiai törvény érvényesül a legmagasabb fokig, akkor tudniillik, mikor egy nemzet állammá forrja ki magát és benne különböző, az államhatalmat szabályozó politikai pártok képződnek. A politikai pártképződés törvénye Tarde szerint a contraimitation, ellenutánzás, vagyis politikai pártot csak valaki, vagy valami ellen lehet alapítani, legyen az személy, osztály, foglalkozás vagy felekezet. Ellenutánzás nélkül épp oly kevésbé van politikai pártalakulás, amint légüres térben nem lehet mozogni. Va-

laki ellen kell alakulni. Ennek a szociológiai törvénynek a gyökere igen mély. Lenyúlik egész a fizikáig. A fénytán egyik alapigazsága a komplementáris szín elmélete. Ha egy nagy fehér lap egyik oldalára piros gömböt rajzolok és azt sokáig nézem, azután pedig hirtelen a fehérén maradt részre tekintek, ott szemem egy zöld gömböt fog észrevenni, mert szemem úgy van alkotva, hogy a vörös színt a zöld egészíti ki fehérre. Az a zöld gömb kontraimitációja szemidegemben a lerajzolt vörös gömbnek. A politikában minden párt ilyen ellenutánzásra alapszik. Ennek legérdekesebb bizonyítéka az, ha megfigyeljük, hogy az 1870-iki német-francia háború óta a francia pártok hogyan jegecesedtek ki. 1871-ben a párisi kamarában még majdnem egyenlő számmal voltak a köztársaság hívei és a royalisták, akik királyt akartak. Lassankint emelkedtek a köztársasági pártok, szemben a királypártiakkal többségbe és mikor végül a nyolcvanas években a köztársasági pártok teljes súlyra jutottak, törvényt hoztak arról, hogy a royalisták vezérei Franciaországból kiűzetnek; akkor felállott a képviselőházban a francia parlament egyik leggyakorlottabb tagja, azt hiszem Ferry volt és azt mondta: „Uraim, a royalistákat kiűztük, most már *ár ellen* fogunk kormányozni?”

Mert a kormányzás a politikában is úgy történik, mint a hajónál, a víz ellenálló erejének kell neki fekédni, hogy a hajót előrelökhesse. Franciaország ezt a saját bőrén tapasztalta, mert évekig nem tudott nyugodt kormányt kapni. Egyik miniszterválság a másikat követte, míg végre megjelentek a szocialisták

és akkor megalakult a nemzeti blokk, vagyis a nemzeti pártnak megint volt ki ellen kormányozni. A contraimitation törvénye tehát tökéletesen érvényesült a francia politika kifejlődésében.

Magyarországnak az a szerencséje volt, hogy húsz esztendeig egy rendíthetetlen oszlop állott a magyar közélet piacán, aki ellen mindig lehetett szervezkedni és erre az oszlopra gróf Tisza István neve volt felírva. Jöhetett jó idő, vagy rossz idő, lehetett ő hatalmon, vagy ellenzéken, ott lehetett a nemzet tanácsában, vagy elvonulhatott falusi közömbösségébe, megvolt Tisza és ezzel állott rendületlenül elveivel, jellemével és akaratával egy alak, aki a magyar politikai pártalakulás kontraimitációjának, ellenutánzásának központja volt. Ezért történhetett az, hogy mikor ez a nagy oszlop kidőlt, mikor Tiszát a magyar életből kifordították, nemcsak mi szakadtunk ki a talajból gyökerestől, kik mint folyandár vettük őt körül, hanem vesztesek lettek azok is, akik ellene szervezkedtek, ellene alakítottak pártot, mert elvesztették azt a jegecesedési pontot, amelynek állapján a contraimitationt végre lehetett hajtani. Ez nem egyéni célzás, vagy pártelfogultság, ha ez volna, itt nem hoznám elő, de egy változtathatatlan szociológiai törvény, amely épp oly élő valóság, mint a komplementárisi színek elmélete a fizikában. Ezért van az és ebben nincs sem gáncs, sem dicséret, hanem csak tények összekapcsolása, hogy mihelyt Tisza István kidőlt, nemcsak barátainak szervezete rendült meg, hanem éppen olyan fokban megszakadt ellenfeleinek csatasora is. Azóta, hogy Tisza nincs, szaladgálnak volt ellenesei

egyszer 2000 év előtti, máskor 200 évvel ezután következő jelszavak után, csakhogy új tömörülési alapot találhassanak. Mert a magyar mindig tömörül. Csakhogy a magyar sose egy helyen tömörül. A magyar mindig több helyen tömörül.

Mit nem adnának ma Tisza Istvánnak volt ellenfelei, ha csak itt volna. Mindjárt lehetne ki ellen állandó pártot támasztani. De nagy Tisza nem jön el. Mit nem érne meg, ha csak egy politikai jelszót adna ki. Mindjárt lehetne a sajtót és a közvéleményt ellene felrázni és sorakoztatni. De nagy Tisza hallgat. Mit fizetnénk mindnyájan azért, ha még egyszer megjelennék egy geszti, vagy ugrai levél. Mindjárt lehetne az ellentéteket elfelejteni, ellenfeleknek kezét fogni, az egész országot hadvahívni, két táborba, Tisza ellen és Tisza mellett. De nagy Tisza nem ír többet ugrai levelet.

És most megérkeztem oda, ahová el akartam jutni: gróf Tisza István 1904-i ugrai levelével lépett be a világtörténetbe.

Az ugrai levelet mindnyájan, akik mellette, vagy akik ellene harcoltunk húsz évvel ezelőtt, rosszul értettük meg. Csak a bevezetést láttuk, azt, hogy benne a házszabályok revízióját követelte, azért, hogy az ellenzék obstrukcióját letörhesse és ezzel megnyithassa az utat arra, hogy a nemzet hadi erejét kellőleg kiépítse. E levél miatt, amely akkor váratlanul jelent meg, lángbaborult az egész ország. Gyilkos szemmel néztek egymásra a táborok és megindult egy folyamat, amelyet többé a magyar politikában nem lehetett feltartóztatni, mint tudjuk, parlamenti botrá-

nyokra, a képviselőház feloszlatására és végül az 1905 január 28-án megtartott választásoknál a szabadelvű pártnak és ezzel Tisza első kormányának bukására vezetett. A levélnek ez az első része teljieszen meghalt. Nincs benne a történelemben, pedig akkor mi csak ezt láttuk. Hiszen nem kisebb ember, mint Apponyi Albert járt körül az országban és Tiszát és híveit az „Impedimentum publicae honestatis” jelszavával bélyegezte meg, vagyis a „közéleti tisztességtelenség” bélyegét sütötte ihomlokukra (homlokunkra). Hogy ímennyire benőtt a fű az ugrai levélnek ezen következményei felett, azt, ha más nem volna, íróasztalom bizonyítja. Mikor a világháború abba a válságos időszakba jutott, hogy a Balkánon lévő állásunk attól függött, vajjon Bulgária kitart-e a központi hatalmak mellett, vagy más áramlatnak engedve, az antant karjaiba veti magát és ezáltal Törökországtól is elszakítja az osztrák-magyar monarchiát, akkor Tiszától levelet kaptam, amelyben azt írja, hogy gróf Apponyi Alberttel, tehát egykori legélesebb választási ellenfelével megbeszélték azt, hogy helyes lesz, ha a bolgárok hangulatának befolyására egy magyar bizottság utazik jótékonysági céllal Szófiába és miután gróf Apponyi Albert vállalta ezt a megbízatást egykori ellenfelétől, mindkettőjük jónak tartanak, ha Apponyival a bolgár fővárosba mennék, miután ott bank-összeköttetésem vannak. A szófiai út csakugyan megtörtént. Nemzetet más ország fiai még oly melegen nem fogadtak, mint minket; hiszen ama junker kaszárnyák növendékei (a bolgárok a kadétot junkernek hívják), kik azóta háromszor verték le a kommunizmust Bul-

gáriában, magyar nemzeti zászlókkal vonultak ki és a „Sumi Marica” után a magyar Himnuszt énekeltek. Mikor visszatértünk, következett gróf Apponyi Albert hetvenedik születésnapja; mint szoros pártfegyelemhez szokott ember, levélben kérdeztem meg Tiszát, hogy nem tenne-e kifogást az ellen, ha egy küldöttség élén politikai ellenfelét, gróf Apponyi Albertet üdvözléném. Tisza válasza megvan. Azt írja, hogy nemcsak nem tesz kifogást ezen tisztelgéseim ellen, hanem nagy mulasztásnak tartaná, ha gróf Apponyi Albertet nyilvánosan nem üdvözléném ez alkalommal. Semmi sem mutathatja jobban, hogy az ugrai levél első része által felgyújtott párttusa porrá és hamuvá lett.

Ellenben annál jobban él a levél folytatása, ahol Tisza azt mondja, hogy mindezt a házszabályrevíziót, az obstrukció letörését azért csinálja, hogy adandó esetben a magyar fiuk az ellenség ágyútüze előtt ne álljanak fegyvertelenül. Vagyis Tisza magát, pártját, sőt az egész akkori 1867-es alkotmányt képes volt kockára tenni, senki által nem indítatva, csak benső szükségből, azért, mert előre érezte a világháború feltartóztatatlan elkövetkezését. Minden további lépése ezt a gondolatot bizonyítja, minden későbbi nyilatkozatán ez a nagy felhő látszik meg.

Elképezelem magam elé, mikor Tisza, ez a niagyszerű lovas, kedvenc paripáján, ugrai birtokán kilovagol. Körötte csend s ameddig az ég boltozata tart, az övé az a darab magyar föld. És ez a magyar lovas, mikor vágat, a földön maga előtt fekete foltokat lát elszuhanni. Felnéz az égre, a mennybolt peremén fel-

legek jelentkeznek és azoknak árnyéka az a fekete folt, amit ő lát. A világháború megsejtése megüli agyát. Többé e gondolatból nem tud kiszabadulni, hiszen fájának sorsa, élete függ tőle. Így indul bele gróf Tisza István a világtörténetbe. Ezért volt képes arra a nagy áldozatra, amelyet pártjának feláldozásával hozott.

Hogy ez nem pillanatnyi ötlete volt Tiszának, hanem egész gondolkozásának mély alapjából szűrődött le, bizonyítja egy másik, másként teljesen érthetetlen fellépése. Mikor a koalíció bukása után Tisza segítségével gróf Khuen-Héderváry Károly lett miniszterelnök, Tisza István mint egyszerű képviselő egy beszédet mondott a képviselőházban 1910-ben, amely minden beszédjétől elüt. Bárki végiglapozhatja a képviselőház naplóját, azt fogja találni, hogy valahányszor Tisza István megszólalt, mindig barátainak tüntető tetszése és a szembenülő ellenfeleinek néha izzásig hevített ellenmondása követte szavait, úgy, mint a görög tragédiákban a kórus és ellenkórus a hős szereplését. Ezen egy beszédénél sem barátai nem helyeseltek, sem ellenfelei nem tüntettek ellene. A képviselőház közömbös volt, mert Tisza arról szólt, hogy sietni kell a magyarországi románokkal, nemzetiségi békét kell kötni, abba kell hagyni a „nemzetiségi tyúkszemre lépés politikáját”, hogy összeforhassanak az idegennyelvű lakosok velünk.

Tiszának ezt a beszédét, épp úgy a világháború megsejtése sugallotta, mint későbbi hatalmas fellépését, mikor mint a képviselőház elnöke, összetörte a házszabályokat, hogy az újonclétszám emelését ke-

resztülvigye és rendületlenül kitartott emellett akkor is, (mikor gyilkos golyót röpítettek feléje. Mindez még élénk emlékében van minden magyar olvasónak és azért nem kell talán tolmácsolnom, de meg kellett világítanom ezzel a fáklyával, amelyet a világháboru megsejtése gyújtott meg Tiszában.

Biztos vagyok abban, hogy nem utólag konstruálok bele Tisza működésébe általa nem gondolt, vagy nem szándékolt dolgokat. Már csak azért sem, mert ha valakinek szavai és akarata összefüggttek, az gróf Tisza Istvánnál volt. De példájául annak, hogy {már két évvel a világháboru kitörése előtt, 1912-ben (mily erős volt az a légköri feszültség Európában, amelyet Tisza 1904 óta érzett s amelynek utóbb a világháboru vérforgetegében kellett kitombolnia magát, felhozhatom azt, hogy nem oly magasan álló őrszemek, mint Tisza, hanem napi foglalkozásban elmerült kisebb vi-gyázók is ugyanarra az eredményre jutottak. Elég, ha ezek közül, mert hiszen ezt ismerem legjobban, a magam példáját mutatom be.

*

1912 tavaszán jöttem haza egy francia útról és a Magyar Gyáripárosok Szövetségében beszédet tartot-tam márciusban, amely miatt súlyos politikai támadá-sok értek. E beszédben az volt: „Úgy érzem, felettünk oly súlyos légáramlatok vonulnak el, mint Gap Martin híres fenyőfái felett, amelyekről azt írják, hogy foly-ton lehajtják lombjukat, mert láthatatlan légnyomás alatt állnak. Ezt a légnyomást érzem én, de attól félek, hogy az osztrák-magyar {monarchia arisztokratikus etikett-diplomatái nem fogják észrevenni”. E kijelen-

tésem miatt a következő nyári delegációban nem a kormánypártnak, hanem az ellenzéknek három tagja támadott meg azért, hogy mertem én gróf Berthold Lipót külügyminiszter és az ő követeknek diplomáciai munkáját lekicsinyelni és élelétását kétségbe vonni. Pedig akkor már meg volt szöve az a háló, amelybe mi belerohantunk. A négy Balkán állaimnak, Szerbiának, Bulgáriának, Görögországnak és Montenegrónak diplomatái tanácskoztak már azon, hogy megrohanják Törökországot és kikergetik Európából. Csak az osztrák-magyar monarchia diplomatái nem vették észre. Legjellemzőbb e tekintetben az, hogy most, mikor ebben a tekintetben a Balkán államoknak már nincs titkolni valójuk, az egyik hivatalosan közzétett diplomáciai irat szerint, két Balkán állam felelős tminisztere elhatározta, hogy azért, hogy senki észre ne vegye az ő tanácskozásait, ott fognak a háború előkészületeiről egymással megállapodni, ahol az osztrák-magyar (monarchia arisztokratikus katonai attaséja tenniszt játszik. És mialatt a mi attasénk egymás után kimondta labdaütés közben a fífteent, thirtyt, deucet és végül megnyerte a game-t, azalatt a négy Balkán állam; megegyezett és megnyerte az első Balkánháborút, amellyel a világháború elindult.

E Balkánháboru 1912 őszén csakugyan kitört. Mint ismeretes, az eredménye az lett, hogy egyesült négy Balkánország, megverte Törökországot és az egész vonalon visszavonulásra kényszerítette. Ezzel azonban nemcsak az osztrák-magyar monarchia veszítette el a tennisz set-tet, hanem megindult a világ-

háború is, feltartóztathatatlanul. Erre két bizonyítékunk is van. A Balkán államok nem a saját fejükől indultak neki a véres vállalkozásnak. Két nagyhatalom állott a háború mögött. Ma már lehullott a lepel. Az első Balkánháború végén napvilágra került az okirat, amely szerint Montenegro, Szerbia, Görögország és Bulgária győzelmük esetére új határok megállapítása tekintetében a cárt fogadták el döntő bírónak. Tehát a Balkán háború Oroszország tudtával ment végbe. De mást is tudunk. Fentebb említettem azt, hogy Tisza kívánságára Szófiába azért mentem el, mert egy magyar nagybank munkatársa voltam, amely a Balkánon erős összeköttetéssel rendelkezett. Az első Balkánháború alatt egy rendkívüli pénztünetment tapasztaltunk. A Balkánra könnyű volt pénzt kihe-lyezni jó kamatra is, de nehéz volt onnan pénzt vissza-
kapni. Ennek dacára akkor, mikor az első Balkán háború folyt, megcsúfolva azt a törvényt, hogy hábo-
rúban egy országnak sincs elegendő pénze és sutba dobva azt a tanulságot, hogy a Balkán fizet a legnehe-
zebben, a Balkánról ajánlottak aranyat a budapesti pénzpiacra. Kellett tehát valakinek lenni, aki Orosz-
országon át a Balkánháborút pénzzel ellátta. Ma már tudjuk, hogy ki ez. Miután az egész világ gazdaságá-
nak legfontosabb problémája ma az, — és ehhez ké-
pest a mi összes gazdasági kérdéseink eltörpülnek —
hogy Anglia és az Amerikai Egyesült-Államok Francia-
országot sok milliárd dollár fizetésére kötelezik, Fran-
ciaország kézzel-lábbal védekezik e szörnyű és általa
nem várt teher ellen: többek közt azt is mondja,
hogy ő szívesen fizetne, de ő viszont 10 milliárd arany

frankot a világháború előtt kölcsönadott Oroszországnak katonai célokra és onnét a pénzt nem tudja megkapni. Az első Balkánháborúval Oroszország és Franciaország imár előkészítették a világháborút. Mert mi-
kor a fentebb említett négy ország belement ebbe a vál-
lalkozásba, akkor neimcsak Törökországot kergette ki
Európából, illetőleg szorította egészen a Bosporus
partjára, hanem az osztrák-magyar monarchia alól is
kilökte létének alapját. Erre is van bizonyítékunk.
Nem tartom a politikai történetírás helyes módszeré-
nek azt, hogy minden ellenfelünket vagy gyöngé-
elméjűnek tartunk, vagy nem hiszünk a szavában. A
világháború eléggé megtanított, hogy milyen nagy ka-
tonák és állalmférfiák voltak a túlsó oldalon. Ezért el-
hiszem Massaryk cseh köztársasági elnöknek, ennek a
tisztalelkű ideológusnak emlékirataiban tett vallomá-
sát, amely szerint „mihelyst a Balkán államok Török-
országot kiszorították Európából, megszűnt az osztrák-
magyar monarchia létjogosultsága, mert századokkal
ezelőtt Ausztriát éppen azért teremtette meg Európa,
hogy a török veszedelem ellen bástyája legyen a nyu-
gati műveltségnek”. Ez diplomáciai nyelven azt jelenti,
hogy azért kellett a négy Balkán államot megszervezni
és pénzzel ellátni Törökország ellen, hogy Ausztria-
Magyarországot is tönkre lehessen tenni. Mert mint a
legombolyított fonál, úgy folytak az összes események
ebből a tényből; az első Balkánháborút követni kel-
lett a második Balkánháborúnak és a másodikat egy
harmadik háborúnak, amely egész Európát Balkánná
lette.

*

A második Balkánháború kitörésekor gróf Tisza István volt Magyarország miniszterelnöke. Arról volt szó, hogy Bulgária nagyobb területet követel magának Macedóniában és nem akarja magát alávetni a cár egyoldalú, a szerbeknek kedvező döntésének. Miután az osztrák Reichsrat nem működött, a delegációt pedig nem lehetett összehívni, a magyar parlamentben, a külügyminiszter helyett gróf Tisza István mondott beszédet, az egyetlen szónoklatát, amelyet papírról olvasott fel, tehát a bécsi külügyminisztérium szándéka szerint cselekedett. Ebben kijelentette, hogy az osztrák-magyar monarchia nem tűrheti, hogy a Balkánon bármely más nagyhatalom a döntő bíró szerepét játszassa, így indult Bulgária háborúba Görögország és Szerbia ellen s miután közben Románia szokásához képest minden ok nélkül hátba támadta Bulgáriát, a bolgárok elvesztették a második Balkánháborút. Az osztrák-magyar monarchia bele volt keverve ezzel egy olyan bonyodalomba, amelyet többé megállítani nem lehetett, smert a háló mindig szorosabbra fonódott körülöttünk. Ezekben a kritikus napokban mondotta nekem Krobotin Sándor közös hadügyminiszter, hogy a második Balkán-háború végén fog vészessé változni az a helyzet, hogy nem fognak-e minket háborúba belekergetni. A megnövekedett Szerbia lett e második Balkánháború eredménye. És a megnövekedőit Szerbia ugyanazon két hatalmasság által segítve, amelyek az első Balkánháborút elindították, sodorta bele Ausztria-Magyarországot a világháborúba, a sarajevói gyilkosság által. Ma ez sem titok már; egy volt szerb miniszter emlékirataiban maga állítja, hogy szerb

állantisztviselők, a szerb kormány tudtával mentek el Sarajevóba, hogy az osztrák-magyar monarchia trónjának várományosát, Ferenc Ferdinánd trónörökösét megöljék, sőt annyira ebben látják „ai mai kis-antant hatalmai a világháború megindításának kezdetét, hogy az orgyilkos Princip sírját Csehország követe tavaly halála napján megkoszorúzta. Ez a halotti koszorú többet mond minden írásos bizonyítéknál.

*

A fürgeteg tehát, amelyet Tisza az ugrai pusztán látott, már fejünk felé érkezett és akkor közeledik az ő emberfeletti küzdelme, nemcsak Magyarországért, nemcsak az uralkodóházért, nemcsak Ausztria-Magyarország fennállásáért, hanem egész Európa békéjéért, mert ő volt az egyetlen, aki az ellenünk előkészített háborút meg akarta akadályozni és hatalmas, széles mellét odavetette ezzel: „ne öljetek!”

Ami itt következik, az tökéletesen be van bizonyítva. Tisza legnagyobb ellenségei, az osztrák szociáldemokrata párt, először a bécsi Arbeiter Zeitungban, azután a Renner kancellár által kiadott vörös könyvben lenyomatták az 1914 június 28-tól július 28-ig kelt minisztertanácsi jegyzőkönyveket, Tisza felterjesztéseit és a rá kapott válaszokat. Nem mi magyarok, hanem az osztrák szociáldemokraták ásták ki a külügyminisztérium irattárából a döntő bizonyítékokat, amelyek szerint egy álló hónapig küzdött ebben az irtózatos helyzetben Magyarország felelős vezetője, Tisza István, az osztrák kormánnyal, a hadvezetőséggel és a külügyminiszteriemmai, hogy ne szaladjanak be a megfont hálóba, mert az végzetes lesz ránk és

Európára. Mikor a közös minisztertanácsban kétszer leszavazták, Tisza megteszi azt, amit sohasem tett meg, mert I. Ferenc Józsefért rajongott, hogy beadvánnyal fordul királyához és neki könyörög, hogy ne küldjenek a szerbeknek olyan jegyzéket, amelyből háború lehet. Aki ezt olvassa, látja, hogy itt egy hatalmas lélek verekedik azért, hogy feltartóztassa azt a lavinát, amelynek az útját az ellenség már régen elkészítette és a külügyminiszter, gróf Berthold, mint egy oktalan zerge a havat megrúgja, úgy megindította és mihelyt a lavina megindult, az lesodorta a törpefenyőket, eltemette a városokat, a falvakat, az embereket és egész Európának eddigi történetét. Tiszának a királyhoz intézett felterjesztései oly világosak, annyira átlátta úgy Oroszország álláspontját, mint, ami sokkal nehezebb volt, a Balkán államok bonyolult helyzetét, hogy semmi kiegészítésre ez nem szorul. Zárszava mindig az: ne menjenek háborúba.

Valamit hozzá kell tennem, hogy egészen igazságos legyek. Gróf Tisza Istvánnak én sohasem voltam szolgálai bámulója, a választási jogterén, a vámpolitikai kérdésekben nehéz harcokat vívtam vele bizalmas körben, akkor, amikor a képviselőházban az ellenzéken voltunk, utolsó beszédemet úgy fejeztem be: „Utódaim egyszer büszkék lesznek rá, hogy nehéz időkben gróf Tisza Istvánnak állottam táborában”.

Éppen ezért nem mernék a szeme közé nézni, ha nem mondanám meg azt, hogy ezek a nagy és tmincket igazoló iratok nem tökéletesek. Tisza nem látott valamit, jobban mondva Tisza nem vette észre azt, hogy a nemietek nem látnak valamit. Nem látták azt, hogy

Anglia készen van a beavatkozásra, csak ürügy, vagy ok kelli ahhoz, hogy ő is ellenünk és Németország ellen támadjon. Ez a hiánya Tisza előterjesztéseinek. De lehet-e ezen csodálkozni? Először akkor, mikor maga Németország nem vette észre, hogy mint lord Orey most megjelent emlékiratai mutatják, az angol hadvezetőség a francia hadvezetőséggel és az angol admirális az orosz tengerészettel megállapodott már *SU* Németország elleni közös haditervben és azt minden részletében kidolgozta. Még kevésbé látta azonban ezt az, aki voltaképpen mégis csak felelős a monarchia külpolitikájáért, gróf Berthold. Az angol kék könyvből és lord Grey emlékirataiból látszik, hogy mikor a szarajevói gyilkosság után július 26-án a monarchia fenyegető jegyzékét elküldte Szerbiának és 48 óra időt adott gondolkozásra, lord Grey közvetítő indítványt tett gróf Berthold külügyminiszternek. Ebben az indítványban az volt, hogy Anglia] hozzájárul ahhoz, hogy Ausztria-Magyarország trónörökösének meggyilkolása miatt elégtételt kapjon. Belenyugszik abba is e célból, hogy az osztrák-magyar hadsereg Belgrádot és a szerb Dunapartot (megszállja. Ezt a jegyzékét gróf Berthold nem mutatta meg gróf Tisza Istvánnak és nem válaszolt rá lord Greynek. Ennyire nem hitt abban, hogy Anglia beavatkozhatik. Megint kiütött a bécsi Ballplatz arisztokratikus gögje: „mit neki Hekuba és mit ő Hekubának” mondaná Hamlet. Kétségtelen, hogy Tisza, gróf Berthold és Németország rosszul értesült fecsegő bécsi követének, Tschirskynek hamis információja alapján volt kénytelen az utolsó pillanatban meghajolni az előtt, hogy meghatározott akarata elle-

nére az ultimátum el ne menjen Szerbiának. Ekkor sem akart háborút. I. Ferenc József boldogult uralkodónknak időközben kiadott magánlevelezéséből és a közvetlen környezetéből származó feljegyzésekből ma már tudjuk, hogy maga a király sem hitte azt, hogy ebből az ultimátumból háború lesz, hanem azt gondolta és így Tisza sem gondolhatott mást, mert hiszen ő a királyhoz fordult az ultimátum megakadályozása végett, hogy ugyanaz fog történni, amin az anneksziós válság alkalmával keresztülmentünk, hogy az utolsó pillanatban Szerbia meggondolja magát és annál kevésbé megy háborúba, mert egyszer már tapasztalta, hogy királygyilkosság esetén nem száimíthat Anglia támogatására.

Mindez világos. Magyarországi felelős miniszterelnöke az egyetlen volt az egész világon, aki a világháborút meg akarta akadályozni. A többiek vagy előkészítették, mint Franciaország és Oroszország, vagy Lord George szavaival élve „beletámolyogtak”, mint Anglia és Németország. Hogy Németország is beletámolyogott, ez leginkább kitűnik II. Vilmos császár Doornban írt emlékirataiból, ahol rendkívül ügyetlenséggel adja elő az írásművészet teljes hiánya mellett saját gondolatait, de egyet világosan bizonyít, azt, hogy}” ő a norvég fjordokon hajózott és tornászott, de észében sem volt, hogy világháborúba kezdjen. De bármint legyen is, egyetlen ország van, amely arra hivatkozhatik, hogy ő meg akarta akadályozni azt, hogy Európa elpusztuljon és ezt Magyarország tette, az ő kormányvezére, gróf Tisza István által. Ez az el: o igazság, amellyel nekünk jövőnk érdekében Tisza Ist-

ván nevében egész Európa elé kell ímennünk. Mert ha ezt az igazságunkat elfogadják, akkor Magyarország feltámadásának meg kell kezdődnie.

Köteles vagyok még egy szempontból megvilágítani Tiszának ezt a szereplését, hogy a magyarság jövő igazsága annál tökéletesebben álljon magunk előtt. Tiszának van egy nagyérdemű barátja, természetesen külföldi, gróf Czernin Ottokár. Előbb Ferenc Ferdinánd trónörökös bizalmasa, majd a monarchia bukaresti követe, később gróf Berthold silány eltávózása után Ausztria-Magyarország külügyminisztere. Egyike az osztrák-magyar monarchia ama kevés diplomatáinak, kik látni és írni tudtak. A világháború okairól szóló egész irodalomban, amelyet vagy teljességében, vagy kivonatban ismerek, nem tudok oly könyvet, amely oly nagy írói készséggel, mondhatnám drámai erővel van megírva, mint gróf Czernin emlékiratai. Ő pontosan, napra megmondta Románia árulását, amit Berthold nem hitt el. Tehát kitűnő író és jó diplomata. E mellett nemes jellem, mert 1925 szeptemberben a Pester Lloydban három cikkben közzétett emlékezésében a halhatatlanság koszorúját teszi le Tisza sírjára és egyúttal megállapítja, hogy a magyar jövő ereje Tisza martiriumában van. Ez nagy elégtétel Tiszának és nagy bátorítás nekünk. Éppen ezért nehéz nekem gróf Czerninnek, Tisza barátjával is perbeszállani, mikor boldogult vezéremnek a világháború elleni küzdelméről szólok. De meg kell tennem, mert az igazság így kívánja.

Gróf Czernin három nevezetes cikkében két, Tiszára nézve fontos dolgot akar bizonyítani, mindig

elismervén, hogy Tisza csakugyan mártírja lett annak, hogy nem akarta a világháborút. Még sohasem láttam, hogy egy kiváló író és élesszemű diplomata oly bámulatossá elméjével tudja csoportosítani az érveket a saját maga álláspontja ellen, mint ahogy Czernin itt teszi. Először azt akarja megmagyarázni, hogy Ferenc Ferdinánd, akit ő szeretett és akinek ő bizalmasa; volt gróf Tisza Istvánnal együtt működhetett volna. Itt elfelejti gróf Czernin azt, hogy háborús emlékezéseiről kiadott könyvében elárulja, hogy Ferenc Ferdinánd gyűlölte a magyarokat és legjobban gyűlölte Tiszát. Ez természetes. (Franciaország is 1871-től kezdve legjobban Bismarckot gyűlölte, mert ő volt a legnémetebb német.) Czernin most már azt mondja, hogy mikor Tiszával találkozott Bécsben, azt kérdezte tőle, hogy felhatalmazza-e őt legalább arra, hogy Ferenc Ferdinánd főhercegnek annyit mondjon, hogy nem fog Tisza Ferenc Ferdinánd ellen harcolni. Erre Tisza Czernin szavai szerint gyorsan és határozottan ezt felelte: „erre nem hatalmazom önt fel. Királyom ellen is harcba fogok szállani, ha a magyar alkotmányra rá meri tenni a kezét”. Ennél tökéletesebben még nem bizonyították be azt, hogy Tisza István nem működhetett együtt a makacs Ferenc Ferdinánddal, aki Magyarországot nemzetiségi részekre akarta feldarabolni, aimint azt Czernin legelső munkájában is kívánta. A második, amit Czernin állít, az, hogy igaz ugyan, ihoigy Tisza döntő jelentőségű felség-fel terjesztésében azt mondta, hogy nem szabad háborút indítani, de ez csak arra az időre vonatkozott, később esetleg Tisza beleegyezett volna, de ki akarta tolni a

háború megkezdését. Ne vegye rossznéven Tiszának ez a nagy külföldi barátja, gróf Czernin, ha azt mondom, hogy belőle kiűt az osztrák diplomata, aki az akták tologatásához van hozzászokva. Tisza azonban so'se tologatott aktákat. Ha ő azt mondta, hogy ő most nem akar háborút, akkor mindig ezt mondta volna, vagyis sohase akart volna. Egészen világos, hogy tudta azt, hogy sem nemzete, sem a monarchia egy háborúban semmit sem nyerhet, de mindent elveszíthet. Az, amire Czernin hivatkozik, hogy Tisza éppen *az akkori* balkán helyzetre utál, amely miatt nem helyes a háborút megindítani, abból folyik, mert Tisza reálpolitikus volt, a jelenlévő érveket kell felmarkolnia, hogy igazságát bizonyítsa, de elve igazsága nem volt változó, amint Tisza Istvánban soha semmi nem változott, hanem az érvek változtak, amellyel állandóan igazságát bizonyítja, azt, hogy nem szabad háborúba menni.

Azt hiszem ezek után, hogy kötelességünk a világ elé menni azzal, hogy Magyarország felelős vezetője semmi áron nem akart háborút és ha az ő szavát meghallgatják, nem ölnek meg 10 millió embert, nem jár gyászban annyi sok asszony és nincs feldúlva talán örökre Európa. De a világ elé kell mennünk azért is, mert ebből az igazságból sarjadzhatik az, hogy Tisza álláspontját Magyarország feltámadására felhasználhatjuk. Mert nekünk egyedül a világon van jogunk ahhoz, hogy azt mondjuk, mi elleneztek a háborút és legnagyobb államférfink meghalt ez ellenzés tragikumában.

Amint említtem, Tisza legnagyobb ellenségei, akik

őt úgy is mint magyart, úgy is mint konzervatívot nem tűrheték, az osztrák szociáldemokraták voltak azok, akik Európa elé vitték azokat a bizonyságokat, amelyek Tiszának, általa a magyar nemzetnek a világháború ellen való tiltakozását foglalják magukban. Úgyszólván természetes, hogy azt a nagy hatást, amelyet a külföldön ez Magyarország javára jelentett, magyarok segítettek lerontani, midőn a nemzetgyűlésen több felkiáltás hangzott: „Miért nem mondott le Tisza, ha a háborút nem akarta?” Ezt a kérdést teljesen tisztázni kel, annyival is inkább, mert Németországban Die Kriegsschuldfragen című folyóiratban Weber Artúr dr. tanulmányt írt róla.

A Szerbiának szóló ultimátum elment úgy, hogy úgy a király, mint Tisza azt hitték, hogy háború nem lesz belőle. Szerbia mégis a háborút választotta, miután Oroszországtól erre biztatást kapott. Kérdés az, hogy ebben a pillanatban, 1914 július 28-án, gróf Tisza István, Magyarország miniszterelnöke lemondhatott-e, vagy nem? Két emberlélekkel kell itt számolnunk. Az egyik I. Ferenc József, a másik Tisza István. Ma már egész határozottan megállapítható, hogy még ha Tisza arra határozta is volna el magát, hogy Szerbia ki nem elégíthető nyilatkozata folytán lemond, I. Ferenc József ezt a lemondást nem fogadta volna el. Két bizonyítékunk van. Az egyik az, hogy mikor 1905 január 28-án a választásokon Tisza pártjával kisebbségben maradt és a királynak felajánlotta lemondását, másfél hónapig tartott, míg I. Ferenc József elhatározta magát arra, hogy Tiszát felmentse. Ezt háborús pillanatban még kevésbé tette volna, hiszen összes ellen-

ségeink előtt a monarchiát alapjában megrendíti egy magyar kormányválsággal. De I. *Ferenc Józsefről* közzétett feljegyzések mély bepillantást engednek abba, hogy az ő gondolkozása szerint ilyen lemondást lehetetlenség elfogadni. Egy osztrák miniszter adta ki emlékiratait, amelyekben azt hiszi, dicsekszik. Voltaképpen savanyúan fanyalog, mindenesetre azonban elmondja azt a jellemző esetet, hogy mikor ő I. Ferenc Józsefnek, az ő császárjának előterjesztést tett és a felség azt visszautasította, felállt és kijelentette, hogy távozik a miniszteri székből. Erre az uralkodó így felelt: Sie gehen, wenn ich Sie entlasse (ön akkor fog elmenni, ha én elbocsátom). A király itt teljesen alkotmányosan gondolkozott, még az 1848. III. magyar törvénycikk értelmében is. A miniszter felelős addig, míg fel nem mentik. Ezek után kizárt dolog, hogy egy ily gondolkodású uralkodó ilyen pillanatban a magyar miniszterelnököt és különösen gróf Tisza Istvánt, kibocsátotta volna a kormányzathoz.

De vegyük Tisza gondolkozását, ő bizonyosan ismerte a magyar alkotmányt. Az Árpádok óta, amikor a véres kardot körülhordozták az országban, a hadüzenet mindig a király feltétlen felségjoga volt. Akár volt igaza, akár nem a királynak, ő hadat üzenhetett azért, mert Szent István koronája volt a fején és mindenkinek engedelmeskedni kellett. Ha Tisza a királynak ezt a jogát megtagadja, lázadó. De Tisza óriási kötelességtudásán kívül még más miatt sem mehetett el. Hiszen senki sem tudhatta akkor a háború kimenetelét, azt azonban világosan láthatta min-

denki, hogy mikor Magyarország a király parancsára hadba kél és miniszterelnöke kiugrik a király háta mögül azzal, hogy mint a gyermekjátékban, elkiabálta magát a fa mögött: „Nem ér a nevem, nem játszom tovább”, akkor a gyávaság bélyegét üti magára és nemzetére. Hogy lehet ezt Tiszáról elképzelni? Vannak erkölcsi törvények, amelyek erősebbek a fizikai erőknél. Még egy utolsó vonást. Gróf Tisza Jstván katona is volt. Hogy katonának érezte magát mindig, ezt a magyar képviselőház naplója mutatja, ahol első miniszterelnöksége alatt az ellenzék felzúdulást rendezett amiatt, mert Tisza a miniszterelnöki esküt huszárcapitányi ruhában tette le. Mikor pedig IV. Károly király felmentette a miniszterelnökségtől, azonnal kiment a harctérre, anert katona volt és ott a kukoricakenyeret megosztotta a lövészárokban legalsóbb sorban lévő katonáival, együtt nyomorogva és nem félve a tűzvonaltól. E katonai gondolkozás egyenest megtiltotta Tiszának azt, hogy ő kiugorjon a veszély pillanatában. A magyar közéletnek volt egy sokat emlegetett katonája, báró Fejérváry Géza, aki rengeteg támadásnak volt kitéve. Én elismerem azt, hogy elsősorban uralkodóját szolgálta, abban sem kételkedem, hogy osztrák katonai nevelésben részesült, de a szíve mélyén magyar volt. És mikor egy nagy parlamenti válság alkalmával igen tapintatlanul azt kérdezték tőle politikai társaságban, hogy mit tenne, ha a királytól azt a parancsot kapná, hogy a magyar alkotmányt olvassa be az osztrákba, így felelt: „Először végrehajtanám a parancsot, azután agyonlőném magamat”.

Mint katona, Tisza is ezt tette. Először végrehajtotta a parancsot, azután agyonlövete magát. Semmi, kétség sem lehet aziránt tehát, hogy másképp nem tehetett és aki ezért mocskolja, az csak még magasabbra emeli szobrának talapzatát.

Jussunk el tehát a következtetéshez. Tisza nagy igazsága rendíthetetlen, ő le akarta fogni a kezét mindenkinek, aki emberölésre, háborúra, Európa feladására vállalkozott. Ezt tette felelőssége tudatában, nemzete nevében s ezért igazságával mi kimehetünk a külföld elé, követelni azt, hogy nekünk ezért adják meg jogainkat. Hiszen történt egy más országgal is sokkal különösebb dolog. A brit birodalom miniszterelnöke, Lloyd George behozta az általános védkötelezettséget a világháborúban, amit addig Anglia nem ismert. A törvényt csak Angliában, Skóciában és Wallesben merték életbeléptetni. Írország kijelentette, hogy nem ad katonát. És vajjon a háború végén mi történt? Talán a győzelmes angol hatalom óriási hajórajával körülfogta az ír szigetet és elpusztította azt, vagy talán az Írországból lévő angol haderő büntető hadjáratot indított az engedetlen irek ellen? Éppen ellenkezőleg történt. A háború végén Anglia kivonta katonáit Írországból, szabad állammá nyilvánította (Dominion) az ír szigetet és a genfi népszövegségben az angol külügyminiszter vezette be Írország képviselőjét, mint egy új független állam kiküldöttét. Ezt kapta Angliától Írország, anert tiltakozott a háború ellen.

Ehhez a gondolatmenethez most már csak nagyon kevés hozzátenni valóm van. Két ellenvetés van

még, amely a külföldön ellenünk felhozatik. Az egyik, hogy gróf Berthold külügyminiszter szintén magyar volt és így Magyarország, ha Tisza által ártatlan is, a másik magyar, gróf Berthold által bűnös a háború megindításában. Ezt a kérdést 1925 nyarán teljesen tisztázta egy bécsi Landgerichtnek ítélete. A pörben arról volt szó, hogy gróf Berthold Lipót volt külügyminiszter fia, több milliárd adósságot csinált, s a jogi kérdés azon fordult meg, hogy kiskorú-e a gróf, vagy nem, azaz melyik kiskorúsági törvényt kell rá alkalmazni, a magyart, a csehet, vagy az osztrákot. Erre előállott gróf Berthold jószágkormányzója és eskü alatt vallotta azt, hogy gróf Berthold Lipót volt külügyminiszter nem magyar, hanem cseh, még pedig nemcsak trianoni értelemben vett cseh, vagyis felvidéki birtoka után tartja magát Csehszlovákiához tartozónak, hanem nagy súlyt helyezett arra, hogy ősi csehországi kastélya alapján törzsökös cseh. Ebben a vallomásban nem szabad kételkednünk, először azért, mert egy becsületes és teljesen informált ember mondta, másodszer azért, mert hamis esküvel kellene vádolnunk a jószágkormányzót és harmadszor azért, mert egy teljesen független és semleges bíróság, amely isem cseh nem volt, sem magyar, hanem osztrák, ezt az álláspontot ítéletében elfogadta. Az igazság tehát az, hogy az a külügyminiszter, aki Tisza István küzdése dacára elküldte a szerb ultimátumot, nem volt magyar, hanem egy magyar díszruhába öltözött cseh volt.

És most, tisztelt olvasóim, gondolkozhatunk azon, hogy a magyar történelemnek színpadán, ahol

szörnyűbb tragédia folyt le, mint Shakespeare királydrámái, mely kénköves lángok csapnak elének. Egy magyar ruhába öltözött cseh mágnás erőszakolta ki a végzetes ultimátum elindítását, az igazi magyarral, Tiszával szemben. Ezen sokáig lehetne töprengeni. Mi lett volna, ha gróf Berthold már akkor megmondja és nem most utólag, hogy ő cseh és nem magyar? Mert őt azért nevezték ki külügyminiszternek, mert magyarnak tartották, annyira, hogy az ő kinevezéséért miatti a másik közös magyar miniszternek, báró Burián Istvánnak el kellett mennie állásából, mert a három közös miniszter közül (hadügy-, külügy- és pénzügyminiszter, ki utóbb azonban csak Boszniát és Hercegovinát igazgatta, mert Magyarország sohasem járult hozzá ahhoz, hogy Ausztriával közös pénzügyei legyenek) mindig csak egy lehetett magyar. Mi lett volna, ha a király és Tisza már akkor tudták volna, amit most eskü alatt hallunk, hogy gróf Berthold cseh. A világirodalom legtökéletesebb regényében, Thackeray „Hiúság vásárában” azon elmélkedik, hogy mi történt volna, ha Napoleon még vár egy kicsit Elbaszigitén 1815-ben és kivárja azt az időpontot, míg a bécsi kongresszuson a hatalmaik összevesznek, amikhez már igen közel voltak, mert Franciaország képviselője, Talleyrand azt mondta, hogy „ez a kongresszus egy nagy ebéd, amelynek a végén csemege gyanánt bombákat fogunk egymásnak feltálatni”. De Napoleon nem várta meg, míg a hatalmak összevesztek és egyik az ő pártjára állott. Ugyanígy töprenghetünk mi is gróf Berthold esetén. Ha gróf Bertholdot cseh

minőségben nevezik ki külügyminiszterré, akkor Burián István (aki ellen annyira nem volt semmi kifogás, hogy később ő lett a külügyminiszter) megmaradt volna a közös pénzügyminisztérium, tehát Bosznia-Hercegovina kormányzatának élén. Most már mindenki képzelje el magának a legsilányabb magyar politikust, olyat nem talál, akinek ne lenne annyi politikai érzéke, hogy megengedte volna, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös éppen aznap, június 28-án vonuljon be Szarajevóba, amikor a szerbek nemzeti ünnepe, a rigómezei csata évfordulója van. Mert ez egy szerb előtt olyan provokáció volt, mint ha nálunk Szent István napján a Szent Jobb előtt egy sárga-fekete zászlót vittek volna. Dacára minden ájtatos hangulatnak, az a zászló épen, egy darabban nem került volna ki a menetből. De Burián istvan ezen kívül, bár igen száraz és komor férfi volt, nagyon tudta kötelességét és a közigazgatást, ő úgy a szerb határt, mint a szarajevói rendőrséget rendben tartotta volna, nem úgy, mint utódai a lágykezű szláv, Bilinszky Leó lengyel lovag. Ha a magyar közös pénzügyminiszter megmarad, a szarajevói merénylet meg van akadályozva. De a magyar közös pénzügyminiszternek el kellett menni, mert gróf Berthold, aki cseh volt, magyar minőségben lett külügyminiszterré. Történelmünk sülyesztojén most még különösebb görögtűz tör át. Hová lett Bilinszky Leó lovag a háború után? Miután néknet és magyar katonák száz-ezrei hullottak el azért, hogy Lengyelországot felszabadítsák, a felszabadult Lengyelország első dolga volt, hogy beálljon ellenségeink közé az ententeba és

az entente-barátsággal dicsekvő új Lengyelország első pénzügyminisztere lett az a Bilinszky Lep, akit azért kellett közös pénzügyminiszterré kinevezni, mert a magyar Burián Istvánnak el kellett menni és a magyar Burián Istvánnak azért kellett távozni, mert gróf Berthold Lipótról azt hitték, hogy magyar, pedig ki-sült, hogy cseh. Gróf Berthold Lipót működéséhez Magyarországnak semmi köze.

A második és utolsó ellenvetés, amelyet Tisza István nagy békementő küzdelme ellen a külföld fel-hoz, az, hogy utóvégre, még ha mindez igaz is, ha Magyarország teljes erővel tiltakozott is a világháború mellen, ezt nem vehetik tekintetbe, mert a külföld szem-pontjából mi az osztrák-magyar monarchiának vol-tunk tagjai, közös uralkodónk volt, közös külképvisel-letünk és ennél fogva egyenlően kell elbánni velünk és Ausztriával. Rögtön ennél a pontnál kiugrik Tisza hatalmas igazsága. Hát egyenlően bántak el velünk? Ausztriából lekapcsolták, mint egy egyszerű vonatból azokat a vasúti kocsikat, amelyek soha szervesen hozzá nem tartoztak, Galíciát, Csehországot, Dalmá-ciát, Triesztet. Magyarországnak egységes élő testét darabolták fel. Ausztria minden kedvezést megkap az ententétől, hiszen felmentették a jóvátételtől. Magyar-ország fizet jóvátételt és nyakán ülnek az ellenőrző bizottságok. Legvégül pedig Magyarország testéből le-hasítottak egy darabot, Nyugatmagyarországot és azt odadobták kárpótlásul Ausztriának. A képviselőház-ban gróf Apponyi Albert helyesen mondta, hogy ha Magyarországnak akartak volna az elvázott bajtárs-ból egy darabot juttatni, nem akadt volna magyar

politikus, aki azt elfogadja. Tehát nincs egyenlő elbánás, nem is lehet, mert Tisza sírjából felkiált és mondja, hogy mi tiltakozunk a háború ellen, Ausztria pedig nem tiltakozott.

Ez gróf Tisza István első nagy világtörténeti igazsága, amelyet kötelességünk a világ fülébe harsogni addig, míg meg nem kapjuk elégtételünket.

II.

Belga forrásból tudjuk, hogy Tisza helytelenítette azt, hogy a német hadvezetőség Belgium semlegességének megsértésével vonult be Franciaországba. Megint Tisza volt ellenfelére, gróf Apponyi Albertre utalok, aki később, mikor már szabadabban lehetett a kérdésről beszélni, azt mondta, hogy ez az elhibázott stratégiai haditerv volt az oka annak, hogy Anglia, Belgium segítségére sietvén, belépett a háborúba. E kérdésnek ma már oly óriási irodalma van, hogy belenyúlni nem merek. Vajjon az igaz-e, amit a németek mondanak, hogy Anglia csak ürügynek használta fel a belga semlegesség megsértését, vagy azt az álláspontot kell elfogadnunk, amelyet az angol kormányférfiak vitatnak, hogy ez valóban oka volt a háborúnak? Ezt soha eldönteni nem fogjuk; olyan kérdés ez, mint amiképpen német és angol történetírók még ma sem tudtak meggyőzni, hogy Waterloonál ki verte meg Napóleont, Wellington-e, aki az angolok szerint már győzött, mikor Blücher német hadserege megérkezett, vagy Blücher, aki a németek szerint

a már hátrálni készülő Wellingtont kimentette nehéz helyzetéből. Egy azonban bizonyos, hogy az egész semleges külföldre, sőt a mi szövetségeseinkre irtózatosa hatása volt ennek a német stratégiai lépésnek és még bizonyosabb az, hogy e probléma kutatásánál rájöttünk arra, hogy gróf Tisza István a külpolitikában voltaképpen Magyarország első miniszterelnökének, gróf Andrássy Gyulának a gondolatát folytatta tovább. Nagyon fontos ránk, magyarokra, hogy ez a kérdés is teljes világosságban álljon a világ előtt.

A németek már nekiláttak annak, hogy a háború okát tisztázzák és saját ártatlanságukat bizonyítsák. E munka, mint minden német munka, óriási rendszerességgel folyik. Nem kevesebb, mint 25 nagy folio-kötetben adta ki a német kormány a birodalmi külügyminisztérium titkos okmányait, 1871-től kezdve. Rendkívüli az, amit itt megtudunk. Bismarck alakja, amely eddig nagynak látszott a németek előtt, európai gigásszá változik, többé: látnokká. Nekünk elég, ha egyet tudunk. Mikor Bismarck óriási művét befejezte s megnyerte a dán háborút, azután az osztrákokat kikergette Németországból, majd Franciaországot leverte és az összes német államokat egyesítvén, királyi ura fejére tette a császári koronát, egész Németország örömmámorban úszott 1871-ben és Európában trónok reszkettek Bismarck tekintetétől. Ebben az időben, mint a mostan közzétett iratokból látjuk, egy lélek vergődött nehéz tusában s ez maga Bismarck volt. Bismarck, amit most tudunk meg, 1871-ben azt az utasítást adja gróf Moltkenak, a nagy hadvezérnek, hogy készítse el a jövő háború

haditervét. Ez a háború akként fog lefolyni, hogy Ausztria-Magyarország Németország szövetségese lesz és Németországot egyszerre támadják meg Franciaország és Oroszország. Gróf Moltke ezt a haditervet készítette el 1871-től kezdve. Pedig Ausztria-Magyarország akkor még nemcsak nem volt szövetségese Németországnak, hanem a porosz-francia háború alatt gróf Beust bécsi külügyminiszter, aki Szászországból származott, a csehekre és a bécsi udvar klerikális köreire támaszkodva, hátba akarta támadni Poroszországot és gróf Andrássy Gyulának, a magyar miniszterelnöknek kellett Bécsbe felsietnie, hogy gróf Beustot kiüsse helyéből, külügyminiszter legyen és később megkösse az osztrák-magyar-német szerződést. Bismarck ezt már mind előre látta, Andrássy törvényszerűleg cselekedett, mert a magyarság érdeke ez volt és gróf Tisza István őt követte, mert ez az ember, aki semmi külsőségre nem adott, haláláig viselt gomblyukában egy magyar és egy azt átfogó német zászlót, ő folytatta gróf Andrássy Gyula politikáját.

Ámbár nem tartozik szorosan a tárgyra, de tartozik a német-magyar viszony megvilágítására, el kell mondanom Bismarck-tanulmányaimibói egy részletet, már csak azért is, hogy talán fárasztó gondolatmenetet egy kicsit megszakítsam, egy epizódot, amely epizódnak a csattanója azonban a magyar külpolitikának leglelkét érinti. A leglelkét mondtam, mert nemcsak a múltra, hanem a jövőre is szól és megint gróf Tisza István nagy igazsága mellett kardoskodik.

Bismarck, halála után közzétett „Gedanken und

Erinnerungen” című háromkötetes munkáját be-
vallja, hogy mielőtt ő valamely idegen államférfival
leült volna sorsdöntő tanácskozásra, előtte megpró-
bálta egy kulccsal kinyitni annak ia politikusnak a
lelkét és megnézni, hogy ;mi van benne? Három ilyen
próbatévése van.

Bismarck elment Szentpétervárra, ahol Gorcsa-
kov herceg volt a nagyhírű kancellár. Bismarck el-
titkolta azt, hogy ő oroszul tud s így megtette a pró-
bát. Elment Gorcsakovhoz és arra kérte, hogy egy
jelentéktelen német ügyben, német érdekekben álljon
rendelkezésére és írjon egy teveget. Az orosz kancellár
francia udvariassággal rögtön íróasztalához ült, meg-
írta a legmelegebb ajánlást, azután becsöngette a szol-
gáját és oroszul azt mondta neki, ez a levél várhat,
nem kell elküldeni. Bismarcknak ez elég volt. Ettől
kezdve tudta, hogy Gorcsakov hazudik. Mi lett a kö-
vetkezménye? Mikor 1877-ben az orosz-török hábo-
rúban a cár hadseregei úgy megverték a törököket,
hogy az orosz katonák már Konstantinápoly külváro-
sában állottak és a szultánra rákényszerítették a san-
stefánói békét, Bismarck összehívta 1878-ban a ber-
lini kongresszust, ott mindent kicsavart Oroszország
kezeiből. Először is Oroszországnak vissza kellett adni
mindazt, amit Törökországból elfoglalt, másodsor
Anglia félügyelete alatt elzárták a Dardanellákat, hogy
a Fekete-tengerből az orosz hadihajóihad ki ne jöhes-
sen. Harmadszor Andrassy kedvéért Ausztriai-Magyar-
ország megkapta Bosznia-Hercegovinát. így bánt el
Bismarck Gorcsakowal, aki hazudott.

Második próbatételét Bismarck gróf Beusttel telte,

aki akkor, mint említtem, szász szárfnrnjazása dacára Ausztria-Magyarország külügyminisztere volt. Bismarck elmondja, hogy mielőtt a tanácskozásra, amelyre a két uralkodó, I. Ferenc József és I. Vilmos (akkor még porosz király) leültek volna, hogy Beustet kipróbálja, meghívta egy játszma tarokkra. Azt akartam tudni, mondja Bismarck, hogy vajjon bátran mer-e bevágni és vannak-e kombinációi, vagy pedig félénk, kicsinyesember, akit meg lehet ijeszteni. A játéknál láttam, írja Bismarck, hogy Beust garasos fráter, aki nem mer mozdulni. Bismarcknak ez elég is volt. Másnap a nagy tanácskozásnál Bismarck a legkíméletlenebbül nekirohant Beustnek, tönkreverte egész politikáját és a vége az volt, hogy Beust minden huncutságával együtt a földön maradt.

A harmadik próbatevés már minket, magyarokat érdekel és belekapcsolódik abba, amit előbb mondtam, hogy egy magyar politikusnak, Tisza elődjének, gróf Andrássy Gyulának kellett jönni, hogy a német-osztrák-magyar vérszerződés létrejöhesse és Andrássy legyőzze Bécsben a csehek befolyását, Bismarck pedig Berlinben az udvarnak oroszbarát hajlamait. A tanácskozásra mindketten más-más tervvel jöttek. Andrássy tervezete szerint Ausztria-Magyarország és Németország véd- és dacsövetségre lépnek Oroszországgal szemben. Bismarck pontozataiban az volt, hogy a monarchia és a német birodalom vérszerződést kötnék Oroszország és *Franciaország* ellen. Andrássy ezt nem akarta elfogadni, Bismarck szerint, azt mondván: „Ausztriának Franciaországhoz semmi köze” (Andrássy valószínűleg Ausztria-Magyarországot mon-

dott, de biztosan Magyarországot gondolt). Bismarck, mint maga bevallja, ismét elővette léleknyitó művészetét. A magyar gróf — írja — az asztalnál ült egy széken. „Én felállottam és roppant dühös lépésekkel jártam a szobában”. Ha tekintetbe vesszük, hogy Andrássy daliás termete mellett is Bismarck kétszer olyan magas volt, mint Andrássy, a hatást el tudjuk képzelni. Most ismét Bismarck folytatja: „Dühös lépéseim után megálltam az asztalnál a: gróffal szemben és az asztalra ütöttem, ön engedni fog — kiáltottam. — Én nem engedek, — felelte Andrássy. — ön nem enged? — kérdezte Bismarck. — Nem! — mondta Andrássy. — Akkor, kedves gróf — én fogok engedni”. S ezzel Bismarck aláírta azt a tervezetet a német-magyar barátságról, amit Andrássy készített. Hogy Tisza ugyanezen nyomon járt élete végéig, ezt felesleges bizonyítanom, de a németek sémi felejtették el, mert hiszen, mikor Tisza Istvánt megölték Pesten és ezen őszirózsás tömegek ujjongtak az utcán, Berlinben sirtak az emberek és gyászkeretben jelent meg a kirakatokban a nagy magyar államférfi arcképe.

Vissza kell térnem ahhoz, hogy Tisza mennyire beleélte magát Bismarck és Andrássy Gyula gondolatmenetébe, mikor nem helyeselte azt, hogy a német hadsereg Belgiumba tör be. Mert mikor meghalt Bismarck és meghalt Moltke, akkor a német vezérkar új főnöke, gróf Schliessen, új haditervet dolgozott ki. Amit most mondok, azt gróf Walderseenek emlékirataiból veszem, aki viszont Schliessent váltotta fel a német vezérkar legfőbb állásában. Az ő tanúsága szerint gróf Schliessen és II. Vilmos császár elvetették

Bismarck és gróf Moltke haditervét. Ehelyett dolgozták ki azt, hogy háború esetén Oroszországgal szemben egy védelmi vonalat állítanak fel, de a német hadsereg zöme Belgiumon át tör be Franciaországba és a francia hadsereget a Vogezekhez szorítva, elfogja. A terv katonailag zseniális volt és gróf Waldersee szerint erre az egyetlen tervre volt állapítva minden német hadgyakorlat és hadijáték ettől az időtől kezdve. Elfelejtették, hogy politikailag ez a terv végzetes. Anglia senkinek sem engedheti meg, hogy Belgiumba behatoljon, mert azt ő saját haditerületének tartja. Amint ott verte meg egyszer Napóleont, ott verte főleg most a németeket is. Ezért a harmadik balkán-háború voltaképpen 1914 augusztus 4-én változott át világháborúvá, mert Anglia akkor beleavatkozott. Ez először is szétbontotta a mi szövetségeseinket. Bismarck „Gedanken und Erinnerungen”-jában arra figyelmezteti a németeket, hogy Olaszország, bár szövetségesünk, mindig, Angliával fog menni. Hogy miért, azt nem mondja meg. Ma már tudjuk. Azért, mert az angol hadihajóraj bármely pillanatban körülfoghatja Itáliát és Velencétől kezdve lebombázhathat minden olasz várost, Rómát is beleértve, mert a Máltában időző Dreadnaughtok ágyúi 14 kilométernél tovább hordanak. Olaszország földrajzilag ki van szolgáltatva Angliának s így, mihelyt Anglia ellenünk fordult, Olaszország nem lehetett velünk. Olaszország elszakadása magával vonta másik szövetségesünknek, Romániának hűtlenségét. Ma már közzé van téve a döntő bukaresti koronatanácsnak jegyzőkönyve, amelyben Carol király

akkori és volt minisztereit összegyűjtván, felmutatja nekik az írást, mely szerint aláírtak azt a szerződést, hogy háborús bonyodalom esetén Románia Ausztria-Magyarország és Németország oldalán Oroszország ellen száll hadba.

A király ezt minden áron keresztül akarta vinni. A minisztertanács sokáig habozott. Ekkor érkezett meg az a hír, hogy (Anglia miatt) Olaszország nem jön velünk. Ez eldöntötte a kockát Bukarestben is. Románia is ellenségünk lett.

A gigászi küzdelem többi részét tudjuk. Anglia Kanadától Indiáig az egész világot megmozgatta és harctérre vitte, végül pedig az Északamerikai Egyesült-Államokban is felülkerekedett az angol-szász érdek és mikor Amerika megüzente a hatat Németországnak, a háború ránk *nézve él volt veszve*.

Mindez bizonyítéka Bismarck titáni lángelméjének, Tisza nagy hűségének és annak, hogy minden magyar nyugodtan állhat a világ elé, mert olyan nemzetnek a fia, amelynek gróf Andrássy Gyula és gróf Tisza István mutatták meg külpolitikájának útját, múltját és jövőjét.

III.

Az élő Tisza megharcolta az ő harcát. A mártír Tiszával most nekünk kell Európa elé mennünk, hogy fajunk igazát ki tudjuk küzdeni.

Nem ok nélkül mondom ezt. A harcban állott népek gyűlölete lassan kihül és kezdik meghallgatni a bizonyítékokat. Császárok, köztársasági elnökök, nagy

hadvezérek, sőt most már hadsegédek és udvari hölgyek is kezdik kiadni, hogy mit láttak a kulcslyukon át világtörténetéből, azért, hogy a háború bűnét magukról elhárítsák. Külföldön hatalmas egyesületek működnek ezen és Magyarország, amely egyedül tudja bizonyítani békés szándékát, mit tesz? A külföldön eddig háborús, működésünkről nem jelent vmeg más, mint az emigránsok iratai. Ezekről jobb, ha nem beszélek. A legszerencsésebb esetben szerzőjük önmagát dicséri és ebben a magános foglalkozásban nem kívánóim őt megzavarni. A berlini városi vasúton egy könyvállványon regényt árultak. Egy emigráns írta. A regény azon fordult meg, hogy — Tisza István minisztereit hogy lehetett megvesztegetni. Ebből méltóztassék elképzelni a többit. Az igaz, hogy van még más unagyar könyv is. Egy volt magyar közéletmezési hercegi miniszter, akinek választására Tisza István tartott beszédet, kiadta külföldön emlékiratait „Vom schwarzen, bis zum roten Prinzen” cím alatt. (Hogy lett a fekete hercegből vörös herceg.) Ez az egyetlen hivatalos nyilatkozat, amely könyvalakban háborús viselkedésünkről imegjeleii. Ebből csak két mondatot idézek: „Ferenc József halála általános megkönnyebülést okozott”. „Tisza István tudva hazudott”. Többet nem olvastam a könyvből, mert a papírkosárba dobtam. Tisza Istvánt izekre boncolhatták és minden ízét külön mikroszkóp alá teheték, de hazugságot benne nemhogy »magyar, de egy külföldi sem tudott találni. Hiszen összes politikai taktikai hibái abból állottak, hogy lazt képzelte Magyarországról, hogy minden lakója Tisza István.

Ily körülmények közt életszüksége az országnak, hogy ha már szerencsére átította az a tudat, hogy Tiszában egy nagy mártírt Máit, mert gróf Czernin helyesen mondja, hogy egy nagy mártír mindig egy nagy erőforrása a nemzetnek, hogy ezzel a mártírral kimenjen a világ elé, annál is inkább, mert amit ő akart, az lehet csak Európa jövője és mikor Európa válaszüton áll, akkor vagy Tisza mellett, vagy Tisza ellen kell döntenie.

Itt van egy történelmi alakunk, aki 1904 óta sejtí, hogy világháború következik. Fájának legmélyebb érzése feltákríad benne, mert a magyar volt az egyetlen, aki soha hódítaní nem vágyhatott, mert tudta, hogy csak ellenségeket szerezheth magának és nem magyar nyelvű új polgárokat. Ez hatja át Tiszát. De lát ő mást is. Az ellenkíezőjét annak, amit Ferenc Ferdinánd sejtett. Míg Ferenc Ferdinánd és kezdetben bizalmasa gróf Czernin a nemzetiségekre akarták támaszkodni, most a világháború után látjuk, hogy az egész osztrák-magyar monarchiában minden faj kifelé akart költözködni innét, a csehek, a szerbek, románok, lengyelek, sőt a német csatlakozási mozgalom-ánutiatjia, a hű Bécs is ott akarja hagyni a régi Ausztriát, — egyedül a maffvar volt az, amely sehová sem akart menni és ezt gyűlölte a trón jövendő várományosa, Tisza azonban fájának ösztönszerű erejével küzdött a háború ellen, végígszenvedte azt, bátran állt szemben nemcsak mint katona a harctéren az ellen-vSéggel, hanem ami sokkal nehezebb, saját véreinek félrevezetett totmbolásával is. Mert ő békét akart, hiszen tudta, hogy fájának léte ettől függ. Ezért

Európa jövőjé útját ő mutatja meg. Nagy jogot szerzett hozzá, belement a halálba az igazságért.

Itt meg kell állanom, hogy befejezhessem bizonyításomat. Már az első fejezetben polemizáltam gróf Gzernin három érdekes cikkével. Elismertem nemcsak hódolatának jelentőségét Tisza előtt. Ő azonban azt mondja, hogy Tisza az utóbbi időben már technikailag seiml menekülhetett a halál elől. Ez technikailag is hamis. Hiszen a nagy összeomláskor a német császár és a német trónörökös autót kaptak, amelyen átmehettek a holland határon. De van ttnég egy nagyobb bizonyíték. A katonai dicsőségnek és a forradalmi gyűlöletnek központjában Ludendorff tábornok állott. Az összes katonai szakértők, kezdve Ludendorffnak magának két katonai művétől, egész az angol fővezérnek, Sir Haígnak most megjelent emlékiratáig, bebizonyították, hogy laz összeomlás 1918 augusztus 8-án kezdődött, mikor Ludendorffnak a második marnei csatában már kimerült seregét a flandriai vonalon a skót és kanadai gárda áttörte. Maga Ludendorff mondja, hogy mikor később új csapatokat akart a veszélyeztetett helyekre vetni, a visszazönlő német katonák, akiket az éhség már megrendített, ezzel fogadták laz új bajtársakat: ne menjetek a frontra, ne legyetek sztrájktrörök. Ennek dacára Ludendorffnak, aki körül katonai tanácsok alakultak és talpa alatt égett a fegyveres gyűlölet, volt módja arra, hogy repülőgépre üljön, kék szemüveget tegyen fel és elszálljon Svédországba. Ugyan ki hiszi azt, hogy Tisza István nem kapott volna egy autót, vagy egy repülőgépet, vagy nem ülhetett volna fel egy dunai

hajóra, amelyen elmeneküljön. Hagyjuk tehát a technikai kicsinyességet, itt egy mártírnak és egy nemzetnek nagy lelki igazságáról van szó. Tisza itt akart meghalni, hogy igazságunkért feltámadhasson.

Tisza halála már régen készült. Sokan emlékeznek rá, mikor még házelnök korában a képviselőházban egy képviselő rálőtt s aztán magát kissé megkarcolta revolverével, Tisza pedig rendületlenül maradt helyén. A gyilkos merénylőt a budapesti esküdtszék felmentette és nagyrangú hölgyek siettek, hogy a lapokban kinyomassák, hogy ők is vittek virágot a mártírnak, — a mártír természetesen neimi Tisza volt, hanem a merénylő képviselő. Ettől kezdve Tisza tudta, hogy ő, mint a régi germán jog mondja „vogelfrei”.

Nemcsak ő tudta ezt. Említettem már báró Fejérváry Géza volt miniszterelnököt és honvédekni miniszterünket. Élete végén Bécsbe költözött. Ott felkerestem. Olyan utcában lakott, amely méltó volt jelleméhez: Bleibtreu-Gasse. Nyelvrákja miatt már nem volt meg híres bajusza, de ha tűzbe jött, még mindig vezényelt a kezével, lamint szokott a solferinói csata óta. Mikor azt kérdeztem tőle, miért költözött el Budapestről, felpattant, vezénylő mozdulatot tett: „Az ember nem maradhat olyan országban, ahol Tisza István gyilkosát felmentik!”

Még egy bizonyíték, amit csak azért hozok fel, hogy annak a magyar matronának, aki gróf Tisza István hű élettársa volt, gróf Tisza Ilonának neve is belejusson emlékeimbe. Édesanyám azt kérdezte Tizánétól: Mondd Ilona, miért ülsz mindig a képviselőház karzatán. Hiszen nagyon rossz lehet neked

azt hallgatni, hogy a férjedet hogy szidják, sőt meg is átkozzák. Tiszáné így felelt: „Nekem mindig ott van a helyem, ahol a férjemet veszély fenyegeti”.

Ez a veszély pedig folyton közelebb jött és Tisza világosan látta ezt. Csak a helyiséget nem tudom megmondani, de jól emlékszeffni rá, mikor a Károlyi-forradalom kitörése után Sándor János és Vadász Lipót könyörögtek Tiszának, hogy menjen el és mentse meg életét.

De Tisza nem ment, mert nem mehetett: igazsága itt tartotta. Ne feledjük el, hogy mindenki más bele-támolyog a halálba, vagy otthoni ágyán, vagy a kórház szalmazsákján, vagy vasúti szerencsétlenségben, egyedül a mártír az, aki felemelt fővel miegy keresztül atsnla fekete kapun, amelynek csak egyik oldalán van kilincs. Minden más ember olyan, mint a csillagok, amelyeket más égítetek forgatnak maguk körül, a mártír olyan, (mint az üstökös, saját törvénye szerint halad a Végtelenségbe és nem tehet másképp.

Mindenkit arra kérek, aki e sorokat olvassa, hogy ne vegye profianizálásnak, ami most következik. Akik pedig nem református hiten vannak, azokat arra is kérem, hogy ne sértse vallási meggyőződésüket, ha mint kálvinista beszélek, de Tisza egész lelkében protestáns volt és a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságban, a Calvin-téri tennplomban tartott előadásában annyira ment, hogy protestáns embernek még akkor is szabad a bibliát magyaráznia, ha azt találja, hogy magyarázata katekizmusának valamely dogmájával ellentétbe hozza őt. Én tehát merem a bibliát magyarázni és ha Jézus életét olvasom, a mártírok mártír-

jaét, megtalálom benne a mártírságnak ezt az alap-törvényét, Jézus a Gecsemáne-kertből elmenekülhetett volna. De ő nem menekül, felveszi a keresztet és megy a Golgotára. Ez a mártír törvénye.

Közelebb jövök. Ha Magyarország ezer év alatt semmi mást nem adott volna a világnak, mint gróf Széchenyi Istvánt, akkor is nagyot teremtett volna. Mindenkinek, aki nem azt olvassa el, amit Széchenyi-ről írtak mások, hanem Széchenyi saját naplóját nézi, arra a meggyőződésre kell jutnia, hogy ő élve Döblingből nem jöhetett ki, mert imártir volt. Az, hogy az osztrák rendőrség otrombasága folytán rátörnek és akkor lövi agyon magát, véletlenség. Megölhette volna magát amiatt is, hogy látja, hogy egy galambot egy vércse széttép. De ha nem öli meg magát, egész élete végéig Döblingben marad, mert lelke zongorájának húrjai annyira szét voltak zilálva, hogy ő többet se tárgyalni, se alkotni nem tudott. Nagy megnyugvás rámnézve, hogy Herczeg Ferenc „A híd” című darabját azzal fejezi be, hogy Széchenyi önként elmegy Döblingbe, imert a legnagyobb magyar tragédiája ezzel csakugyan be van fejezve. És aki Széchenyi fiatalkori feljegyzéseit olvassa, abból láthatja, hogy ő idegrendszerét oda akarta dobni a nemzetnek, ezért volt ő mártír.

Ugyanez a törvény vezeti Tiszát is. Ő, aki elle-nezte a háborút, ő, aki ellen tombol a tömeg, mert hadkeverőnek, akkori nyelven „háborús uszítónak” tartja, ő, akiben faja nem ismeri fel önmagát, ittmarad, hogy meghaljon. Mikor rátörnek és lelövik, utolsó szava ez: „Tudtam, hogy ez így fog történni!”

Ha Tisza ezt mondta, akkor ő tudta, mert so'sem mondott mást, mint igazat, legkevésbé akkor, /mikor a halál lehellete már megérinti. Hiszen itt már a zsolttár zsolozsmáját halljuk:

„Mind igazak és ámenek
Amik szádon kijöttek”.

És most a történelem két örökéletű filmfelvételt ad nekünk.

Tisza gróf Bertholddal szemben harcolt, hogy ne indítsák meg a háborút. Gróf Berthoid Lipót megindította azt. Azóta hallgat is. De említettem az I. fejezetben, hogy Bécsben a nyáron egy per folyt le, amelyben gróf Berthold jószágkormányzója bebizonyította, hogy a volt külügyminiszter mindig csöh volt. Ezután a jószágkormányzó azt vallja, hogy mikor 1918 őszén a nagy katonai összeomlás megtörtént, gróf Berthold úgy megijedt, hogy kimászott palotájának hátsó ablakán és elszaladt Svájcba.

Minden olvasóm, aki jogász, igazat fog nekem adni abban, hogy egy per eldöntésére nézve, amelyben arról van szó, hogy az alperes, egy fiatal gróf, megfizesse az adósságát, vagy nem s ahol az a jogi tétel vitás, hogy melyik kiskorúsági törvényt kell a bíróságnak alkalmazni, jogi szempontból teljesen közömbös ;az, hogy az adós apja kimászott-e az ablakon vagy nem. Miért mondta tehát ezt a perben a 'kétségkívül jól előkészített jószágkormányzó? Talán csak nem azért, hogy ezzel is bizonyítsa, hogy gróf Berthold csakugyan cseh volt és nem volt magyar?

Bármint legyen is az, aki elküldi a monarchia

hadüzenetét, kimászik az ablakon és megszökik. Az, aki minden erejét megfeszíti, hogy a háború ne induljon meg, itt marad, kiállja a politikának minden poklát, egy nemzetnek minden szenvedését, a katonának minden nélkülözését és akkor meghal, szembe megy a halállal, „ő állta halála vérmosta fokán és diadallal várta be végét”. A legmagyarabb magyar. Ha gróf Széchenyi István méltán kiérdemelte nemzetétől, hogy a legnagyobb magyarnak nevezzék, gróf Tisza Istváni elvárhatja tőlünk, hogy az ő neve a legmagyarabb magyar legyen.

És ez a magyar, fajának igazságával, történeti mély ösztönével, a békéért való irtózatos küzködésével, amelyet halálával pecsételt meg, most itt áll Európa előtt, mert amikor Tisza István Magyarország volt miniszterelnöke lehullott, feltámadt Tisza. Európa békéjének vértanuja.

Ezért mondtam azt dolgozatom elején, hogy szobra úgy áll az idők mesgyéjének fordulóján, mint a Krisztus keresztje a válaszúton. Európa választhat. Vagy azon az úton megy, amelyet Tisza jelölt ki, vagy azon, amelyen Tisza ellenzése dacára a háborúba rohant. Mind a két út egészen világos.

Az a mesgye, amelyen Tisza és a magyarság ellenzése dacára Európa eddig haladt, félreérthetetlen. Tízmillió embert javakorában megölték a harcúton, a legszörnyűbb módon, aknákkal felrobbantották, mérges gázokkal húsát leégették, Doberdó síkján megvakították, a flandriai mocsarakba befulasztották. Ugyanannyi sebesült és nyomorék van-

szorog a világon és itt sínylődik milliós számra árva és özvegy.

Amerikai statisztika szerint Európában a világháború eredménye az, hogy nyolcvanmillió ember elvesztette vagyonát. Ezen az úton csak tovább kiell menni. Csak egy határköve ennek a versaillesi, vagy a trianoni béke. A nyomorúság megy tovább. A középosztály teljes szétbomlása, az idegrendszerek összeomlása, a művelődés kötelékének szétszakadása és előre megölése a jövő nemzedéknek. Megy tovább. Európa lassan elveszti világtörténeti szerepét. Csak folytassák, amitől Tisza vissza akart tartani, szétrombolását az életnek és az egységes gazdasági testeknek, amilyen a Kárpátok medencéjében Magyarország, volt. Az Amerikai Egyesült-Államok ma már a világ ura, miemcsak adósságaitól szabadult meg, hanem adóssává tette Európát, minden évben külön törvénybe szabja, hogy hány európaít enged be, s ha így megy, az európai utolsó kivándorlónak, akit az Amerikai Egyesült-Államok be fognak engedni, ez lesz a neve: *Világtörténelem*. Akkor ott leszünk, ahová Karthágó és Ninive jutottak, vagy Tibet városai, amelyeket betakart a történelem futóhomokja, elfödően győztes és legyőzöttek egyaránt. Ez az egyik út.

Vagy van egy másik. Európa megfordul Tisza keresztjénél és a magyar igazságnál. Nem engedi, hogy nemzedékekre a gyűlölet fertőzete tépje szét az egész világrészt. Ha ezt akarja, akkor mégegyszer, utoljára össze kell szedni erkölcsi erejét és ennek első bizonyítéka az, hogy nem ellenőrző bizottságokat küldenek Magyarországba, amelyek rossz gyer-

mekpuskák után vadásznak a mi pénzünkön, nem drótsövénnyel vesznek körül minket, nem alázzák meg gazdasági és pénzügyi önállóságunkat, nem állítanak a sarokba, hanem a legelső helyre. Európa önmagát menti meg, ha Tisza vértanai miatt felemeli Tisza nemzetét.

Most én elvégeztem mondanivalómat. Szerény nézetem szerint a Tisza-emlékbizottságra s a magyar irodalmi társaságokra még az eddiginél nagyobb feladat vár. Nem elég az, hogy ma már a magyarral megismertette, hogy ki volt Tisza István. Európával kell megértetnie, mit jelent Magyarország joga, azé az országé, amelynek mártírja meg tudta volna akadályozni e szörnyű rombolást. A Tisza-bizottságnak és irodalmi köreinknek kell azt a nagy propagandát megindítaniuk a külföldön, amely felvilágosítja azokat, akiknek szemeik vannak, de nem látnak, füleik vannak, de nem hallanak. Az én vállalkozásom ezzel lejárt.

Most, hogy bevégezem írásomat, nem tudom megtagadni magamtól, hogy el ne mondjam végső benyomásomat. Különös impresszió lez.

Mikor gróf Tisza Istvánt megölték, eltemették őt a geszti sírboltba. Mikor Magyarországot megölték, a geszti kriptá ajtaja kinyílt — csak mi nem vettük észre magyarok. Természetes, hiszen úgy el voltunk foglalva egymás fejbeverésével.

A geszti sírboltból egy nagy árnyék szállt fel. Már régen túl van a trianoni határokon. Országról-országra gomolyog, s ma már gazdasági nagy bonyo-

dalmak alakjában győzteseink lelkét üli meg, mint
ősszel a fojtó köd az ecsedi lápot, amely Tisza bir-
toka volt.

Az élő Tisza Magyarországért küzdött, a holt
Tisza harcol Európa üdvéért.

Tisza kérdezi a vértanuk jogán: Európa quo
vadis? Mit akarsz, életet vagy elkárhozást?

Nagy Tisza várja a választ.

Míntha a bibliának nagy látományát látnám:
az Urnák lelke száll a vízfek felett.

Krisztus zörgetése*)

*) A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságban tartott előadás.

Azért szólok most, miután jogot érzem ahhoz, hogy Krisztusról beszéljek, mert én három poklon mentem keresztül. Az első pokol volt a kommunisták börtöne. Kétszer hurcoltak halálra villogó fegyverek közt éjszaka. Ezt nem magam miatt mondom, hanem azért, mert van két protestáns főgondnokunk, Balogh Jenő és Darányi Ignác, kik akkor velem voltak. A csúnyább dolognál, a második elfogatásnál, mikor a monitorforradalom után részeg vörös katonák szuronnyal a parlament pincéjébe kergettek minket és étlen-szomjan tartottak, körülöttünk megöltek egy színészt és minden pillanatban azt hittük, hogy végünk van: én néztem a mi két főgondnokunkat, Balogh Jenőt és Darányi Ignácot, őket nem érdekelte ez. Balogh Jenő bibliát olvasott, Darányi Ignác gondolkozott, mert egy protestáns embert a saját halála nem érdekli. Ő oly biztos abban, hogy szombat után vasárnap jön, hogy minden előre van kijelölve, hogy neki nem szabad a saját halálán gondolkoznia.

A második purgatórium vagy pokol, amin keresztülmentem, a pénzügyminisztérium volt. Erről nem beszélek, politikai dolog. De Trianon kínozókamrává alakította a pénzügyminisztériumot annak, aki toieg akarta Magyarországon a középosztályt menteni. Kínozókamrává, mert Dante mikor azt mondja: Nessun maggior dolore, nincs nagyobb fájdalom,

mint rossz időben, visszagondolni a boldogság óráira, téved. Van nagyobb fájdalom. Az, ha valaki a faját akarja megmenteni és a faj nem engedi, hogy megmentésék. Azért Dante, mikor a Purgatoriumban Magyarországról szól: „O beata Ungheria, se non si lascie piu se mai menare”. „Boldog Magyarország, ha nem engedi, hogy rosszul kormányozzák”, ha ma írna, azt mondaná, hogy nincs ma nehezebb hivatal a földön, mint magyarnak lenni.

A harmadik purgatórium, amin keresztüljöttein és amiből következik az, amit mondani fogok, hosszas betegségem. És most arra kérem különösen azokat, akik a bibliával sokat foglalkoznak, ne vegyék merészségnek, hogy egy ember, aki egész életén ál gazdasági politikát csinált Magyarországon, nekiáll bibliát magyarázni, még pedig olyan szempontból, amit sohasem hallottunk, az ideggyógyászat szempontjából.

Mi mindnyájan, akik ma élünk, olyan dolgot láttunk, amit soha! az emberiség nem látott. Egy borzasztó Gonosztevő járt fölöttünk. Ma már a gonosztevőket a rendőrség könnyen kinyomozza az ujjlenyomat, a daktiloszkópia alapján. Elég, ha a gyilkos megfogott egy poharat véres kezével; elég, ha egy poros asztalra letette az ujjait, megtalálják, mert a daktiloszkópia nem téved, ha az ujjlenyomat olt van. Tudtommal a dán, a kopenhágai rendőrfőnöknek van egy találmánya, amely szerint az egyik városból a másikba lehet sürgönyözni a daktiloszkópiái felvételt, vagyis a gyilkosnak utánnamenni. Egy borzasztó gyilkos járt közöttünk, Világháború-

nak hívták és ennek a gyilkosnak ujjlenyomatai benne vannak mindnyájunk idegrendszerében. Nemcsak abban, hogy 10 millió embert megöltek, nemcsak abban, hogy Európa tönkretette saját lelkét, vagyis a középosztályát, mert ez a lelke, nemcsak abban, hogy 10 millió asszony van férfi nélkül és árván, hanem benne van mindnyájunk lelkében egy irtózatosságyilkos daktiloszkópiája, mindnyájunkat nyom, nemcsak bennünket, de az utódainkat is, mert nekünk sikerült az, ami még soha senkinek, eltapostuk a jövő generációt Európában. Ennek a gyilkosnak ujjlenyomata az, ami engem Jézushoz közelebb vitt és szeretném, ha Magyarországot is közelebb vinné hozzá, mert akkor sok mindent megértenének. Méltóztassanak megengedni, hogy egészen úgy beszéljek, mint ahogy a dolgokat láttam. Ahogy láttam, hogy ennek a nagy gyilkosnak, a világháborúnak az ujjlenyomatai hogy vannak benne az emberi idegrendszerekben, nemcsak a csonka-bonkákát, nemcsak a vakokat értem, hanem azokat, akik azt hiszik, hogy egészségesek. Azok sem egészségesek, azoknak legnagyobb részében is benne van ennek a gyilkosnak a nyoma, ennek, aki annyi embert ölt meg, hogy ha az asztalom előtt elsétálnának, hét és fél évig tartana az elvonulása a harctéren megölt férfiaknak. Tehát ennek a gyilkosnak az ujjlenyomata benne van az idegrendszerekben és ezek az idegrendszerek szenvednek. Ezeket az idegrendszereket figyeltem meg és ezáltal jutottam arra a bibliamagyarázatra, amelyet Krisztus zörgetésének mondok. A „Krisztus zörgetése” előfordul a protestáns felekezet történetében. Mikor

1530 után először a Wittenbergből és Hollandiából jövő protestáns papok és tanítók egész Magyarországot protestánsná tették, jött egy nagy ellenreformáció. Közben volt egy mozgalom, Krisztus zörgetése. Az emberek azt hitték, hogy Jézus jön és zörget. Most be fogom bizonyítani, hogy hol zörget mindenkin a Krisztus.

Én megfigyeltem a külföldön azokat, akiknek idegrendszerét a háború megrongálta. Akik önök közül Berlint ismerik, azok talán tudják azt, hogy ha a Potsdamerbahnhofon felül az ember, kétféle vonaton mehet, vagy a fővonalon vagy a Wansee-Bahnon. Ha a Wanseen megy, akkor egy-másután eléri a szanatóriumokat, gyönyörű erdőkben, kertekben, mert a németek mindent rendszerrel csinálnak. Meg van szabva, hogy melyik utcában csak rózsát szabad ültetni, a másikon csak liliomot és így van egész végig. A vonathoz közelebb eső helyeken mi voltunk, akik kijárhattunk, akiket az orvosok deprimáltaknak, búskomoraknak, gyógyíthatóknak mondtak. Hátul az erdőkben bezárva vannak azok, akikről az orvosok azt hitték, hogy sohasem fognak kijönni. Mindezeknek az adatait gyűjthettem azért, mert a németeknek részben a diakonisszák szervezete folytán nagyszerű organizációjuk van. Mit mondjak mást, mint hogy gondoljunk vissza a háború első hónapjaira. Az első hónapban, ahány kegyelmes, méltóságos és nagyságos asszony volt, mind nekiállt nálunk beteget ápolni. Ez tartott egy hónapig. Azt hitték, hogy a betegápolás abban áll, hogy egy szép huszártisztnak flastromot ragasz-

tanak a homlokára, vagy legalább is egy szál rózsát átadnak neki. Az ápolás azonban veszélyes, nagyon nehéz munka. Ennek folytán egy hónap múlva elfogytak a kegyelmes, méltóságos és nagyságos asszonyok, maradt néhány apáca és — bocsánatot kérek — szobalányokat kellett kiképezni ápolónőkké, akikkel hónapokon át kellett megértetni, hogy hogyan mossák meg a kezüket szappannal, mert anélkül sebhez hozzányúlni nem szabad. Ez volt a mi halálozási statisztikánk nagy része. A németek egyetemileg kiképzett ápolónőkkel mentek a háborúba, akik katonailag fegyelmezve voltak, ott voltak a csatatéren és amíg a háború tartott, egyetlen fillért nem fogadtak el, mert azt mondták, hogy ha a porosz állam bajban van! akkor nem fogadnak el pénzt. Ezen ápolónői szervezet révén nemcsak a kijáró és bejáró üdülőhelyeken láttam, hogy a nagy Gonosztevő, a világháború, hogyan nyomta mindenkinek agyvelejébe a maga véres ujját, hanem meghalottam a híreket azokból a szanatóriumokból, ahol az emberekről azt hiszik, hogy többé már nem jönnek ki. Először a könnyebb részt mondom el önöknek.

Az emberi idegrendszer nem bírja meg a hirtelesen való gyors meggazdagodást. Nem bírja ki.

Jézus azt mondja, hogy:

— Könnyebb a tevének átmenni a tű fokán, miint a gazdag embernek bejutni a mennyeknek országába.

Vannak szövegmagyarázók, akik azt hiszik, hogy Jézus nein tevét, hanem hajókötelet mondott,

mindenesetre azt akarta mondani, hogy „lehetetlenség”. Jézus nem minden gazdagságra értette ezt. Jézus nem volt kommunista. Jézus nem másokat akasztott fel, ő maga ment a keresztre. Jézus nem a másokét akarta elosztani, hanem sajátmagát osztotta fel az emberek között s utolsó darab kenyerét széttörte az Úrvacsorában. De ennek, hogy „könnyebb egy tevének a tű fokán átmenni, mint a gazdag embernek bejutni a mennyeknek országába”, van egy mellézköngése. Az, hogy a munka nélkül keresett gyors vagyont nem bírja el az emberi szervezet. Ez Jézusnak egy nagy bölcsesége, amelyet ő meglátott, mert hisz a szemével keresztüllátott az emberiség szenvedésein.

Ilyen példát csak kettőt akarok mondani. Mulatóságosoknak látszanak, de mutatják a nagy tragédiát. Az egyik üdülőhelyen egy gyorsan meggazdagodott hölgyet ápoltak. Beteg volt. Elmondta, hogy nem bír aludni. Mellettem ült szegényke az ebédnél, körülbelül 150 kilóra becsültem. Borzasztóan panaszkodott az orvosnak. Nekem volt egy nagyszerű orvosom, világhírű idegorvos, ez megvizsgálta és azt mondta, menjen a szobájába, holnap meg fogja kapni a rendelést. Másnap megkapta a rendelést, amely a következő volt: Reggel nyolc órakor felkelni, egy óra hosszat kapálni, egy óra hosszat gyomlálni, a konyhában ott dolgozni délig, délután két órát sétálni gavallér nélkül. Ez volt a kúra. Este pedig álmatlanság ellen be fog venni egy kék üvegben lepecsételt folyadékot, amelyet azonnal lefekvés után teljesen ki kell innia. Ez négy hétig izzadt és kurázolt, mert nem

tudott átmenni a tú fokán. Négy hét múlva jelentkezett az orvosnál és azt mondta, hogy jobban érzi magát és tud aludni. Azt mondja az orvos:

— Mindjárt gondoltam. Közönséges víz volt, amit adtam önnek. Menjen haza, otthon fog főzni a gyermekeinek, önnek az a baja, hogy túlságos gyorsan gazdagodott meg.

Akkor haza ment és négy hét múlva eljött az anyja és szószerint kezet csókolt az orvosnak, mert megmentette a családot.

Ez az asszony átment a tú fokán.

A másik eset már nem nálunk volt, hanem hátul az erdőben, ahonnan nem szoktak kijönni.

Volt egy német porcellánkereskedő, aki irtózatosságyont szerzett a háborúban. Akkor elhitte, hogy ő a walesi herceg, attól kezdve nem tudtak vele beszélni. Hat szobát rendelt magának, mert neki annyira van szüksége, minden félórán megfürdött, mert a walesi hercegnek annyira volt szüksége, valóságos cerclet tartott a többiekkel, angolul borotválkozott, nagy ridegséggel és nagy gallérokkal járt mindaddig, amíg Németországban be nem következett egy fordulat. Mikor én elmentem a pénzügyminisztériumból, a korona elkezdett esni és az én 3 svájci szantimomról leesett 0.07-re. Ez gyerekség. A németek mindent alaposan csinálnak. Ahogy ők a márkát leszállították, azt nem bírjuk utolérni.

Mikor én Berlinben diák voltam, a városi vasúton a III. osztályon 20 pfenninget fizettem egy helyért. Mikor 1921 őszén elmentem Berlinbe, 5 márka volt egy hely ára, ezután elkezdett emelkedni, lett 500,

100.000, 500.000, 1 millió márka, végire úgy emelkedett óránként a vasútnak a viteldija, hogy szószerint mondom, utazó táskát vittek magukkal az emberek, tele pénzzel, mert nem tudták, hogy mit fognak fizetni. Végül 1 billió lett az, amit fizetni kellett.

Miikor a márka tönkrement, a porcellánkereskedőnek eszébe jutott, hogy ő nem walesi herceg, ő porcellánkereskedő, akinek nincs vagyona és elment újra csészéket árulni.

Átment a tű fokán.

A szervezete nem bírta meg a vagyont, amelyet nem érdemelt meg s amikor azt elvesztette, vissza kellett mennie oda, ahol kezdte. Most ül a pultnál, igen boldog ember és néha beszél arról, hogy egyszer egy álképzete volt, azt hitte, hogy ő a walesi herceg.

Ezek azok, akiket abban az irányban lendített ki a nagy Gonosztevő, hogy túlmagasnak érezték magukat. Most jönnek azok, akiket lenyomott a nagy Gonosztevő.

Az üdülőhely hallja orchideákkal volt gazdagon díszítve. Az egyik sarokban állt egy örmény ember és maga elé nézett. Semmi tréfa fel nem vidította, nem is fogja felvidítani, ő látta, amikor 15 családtagját felkoncolták. Hogy kívánhatjuk ettől az embertől, hogy ennek az arca mosolyra derülhessen, mikor a nagy Gonosztevő rátette ujjait az idegrendszerére?

Volt egy nagytermetű orosz bankár a másik sarokban, ez folyton szaladt lyukas cipőben, ő volt Odesszának leggazdagabb bankárja, nagy palotában lakott, délszaki növények között. A bolsevikiek rajtaütöttek, elvitték mindenét és ő úgy elszaladt, hogy

Odesszától gyalog rohant Konstantinápolyig. Azóta folyton szalad. A Gonosztevő, a háború, benne van az ő idegrendszerében és nem lehet belőle kivetni. O most is szaladni kénytelen, pedig már nem üldözi senki.

Én nagyon jó obszervatóriumban voltam ott, mert azt ne felejtjük el, ami nálunk csak részben sikerült és sikerül most is, a középosztályt tönkretenni, az Oroszországban tökéletesen sikerült. Hárommillió embert kiergettek ki Oroszországból, az egész középosztályt és nem maradt ott más, mint a tobzódó népbiztosok és nyomorgó tömeg. Olvastam a népbiztosok étlapjait. Kormányzásuk alatt azon a területen, amely valaha egész Európát ellátta gabonával, 5-600 ezerre becsülik évenként az éherihaló emberek számát és öt-hatszázra azokét a szülőket, akik megeszik gyermekeiket. Ez a legszörnyűbb statisztika, ami csak elképzelhető.

Most már ennek a borzasztó, líelektépő menekülésnek első stációja természetesen Berlin volt. Onnan széledtek tovább. Ennélfogva láttam azokat, akik megérkeztek, láttam, hogy jön ez a középosztály, hogy jön az a gyáros, akinek hatalmas gyára volt és végül könyörüleisségből portás lett a saját gyárában, mert annyira szerette a gépeit, hogy nem engedte azokat elpusztulni, mint portás vigyázott rájuk.

Hogy lehet ezektől az emberektől elvárni azt, hogy ezeknek az idegrendszere valaha megnyugodjék azok után, amiken keresztülmentek? Ez a háború legnagyobb bűne. Nem azokról beszélek, akik már

meghaltak, hanem akik még élnek és járnak és ezeknek kell egy nagy vigasztalás.

Így méltóztassék látni, hogy milyen vigasztalásra van szüksége az emberiségnek, jobban mondva Európának.

Mert Amerikának megint más a baja. Az, hogy nem fér a bőrébe a gazdagságtól. De Európának és ennek a mi magyar középosztályunknak, — mert ez szenvedett a világháborúban a legtöbbet — a lelke szét van dűlva, úgy föl van szaggatva gránátokkal, az idegei széttapodva, a családi kötelékei meglazítva, a kultúrája összeirombolva, mint ahogy Északfranciaországot a németek elpusztították.

A történelem később fog airtól ítéletet mondani, hogy vajjon Ludendorf részéről helyes volt-e az, hogy a Sommenak egész mentén a francia falvakat úgy elpusztította, hogy a falu helyét sem tudták megtalálni. A kutakat és fákat is mind felrobbantották. Eziéirt kell Németországnak ezt a borzasztó hadiváltságot megfizetnie. Én nem tudom, lehet, hogy igaza volt, lehet, hogy nem. Az egy bizonyos, Franciaországnak egy nagy részét már helyreállították, egy részét azonban nem alítják ihelyre, mert óriási vasbeton alagutak vannak a föld alatt építve és annyi kartács, acél és réz van benne, hogy azt nem bírják eltávolítani. Annál kevésbé tudják helyreállítani ezt a vidéket, mert a termőtalaj alulra fordult a sok ásás folytán és felül terméketlen a föld. Franciaország tehát ameikaiak részére kirándulásokat rendez ott és az amerikaiaknak megmutatják, hogy hogyan nézett ki a háború. Ez jó üzletnek bizonyult.

Amint Franciaországnak most már bädekeri hírességgé változott része, az északi departementok vidéke, úgy fel van dülva az európai közíéposztály lelke is. Ennek a középosztálynak valami megnyugvást kell lennie, mert minden háborúnak eddig egy következménye volt, az, hogy a tekintélyt tönkretette. Ez természetes. A háború a tekintélyen alapszik, a vak tekintélyen.

Sitiriában beszéltem egy paraszttal, aki a harc-vonalban hat embert agyonlött. Kérdeztem tőle, hogy miért?

— Mert parancsolták.

Annyit parancsoltak Európában négy éven át, amíg elfogyott a tekintély s a parancsnak senki sem engedelmeskedett. Ezért jött az egész kommunizmus, ezért jött a pénz tönkremenetele és ezért ment tönkre az egész középosztály. Az elpusztult állami tekintély helyébe valami tekintélyt kell állítani és ezt az új tekintélyt másutt, mint a mostaninál régebbi tekintélynél, nem lehet megtalálni. Nem lehet megtalálni, mert az nem olyan, mint a cipőkrém és azt nem lehet a patikában venni, ha elfogyott. Valami mélyebb erőre kell visszamenni és ezt az erőt megadja: a Biblia.

Amit most mondok, annak politikai éle lesz. Az én nézetem az, hogy a mi egész diplomáskodásunk njem ér semmit. Nézetem az, hogy ha Magyarország fel akar támadni, a nagy egyházaknak, a katolikus egyháznak, a protestáns és zsidó egyháznak kell megkezdeni kívül a munkát, amellyel Magyarországot fel lehet támasztani. Hogy a katolikus és zsidó egyház-

nak milyen nagy szerepe lehet itt a nemzetközi külpolitikában, arról most nem beszélek, ezt hírlapi úton fogom kifejteni a közönség előtt. Azoktól, akik nem protestánsok, bocsánatot kérek, ha itt most a protestáns kötelességekről beszélek, arról a külpolitikáról, amit nekünk kell csinálni. Annál is inkább beszélhetek erről, mert szerintem azt, amit a katolikusok megtehetnek, nem tudják megcsinálni sem a zsidók, sem a protestánsok, amit a zsidók megtehetnek Magyarorszáért, nem tudják megcsinálni sem a katolikusok, sem a protestánsok s amit mi tehetünk, azt nem tudja megcsinálni sem a katolikus, sem a zsidó egyház. Vagyis egy olyan nagy közös munka van előttünk, hogy ha ezt felismerjük, akkor minden felekezeti súrlódás eltűnik Magyarországon. Oly óriási a cél, amely minden magyar egyház elé ki van tűzve, oly nagy a feladat és határozott az irány, amely felé minden egyháznak haladnia kell, hogy ha mi protestánsok megteszük a kötelességünket és a többiek is megteszik kötelességüket, akkor nyugodtan beszélhetünk a magyar feltámadás útjáról. Ezért beszélek most a protestantizmusról és a protestantizmusnak erről a feladatáról, még pedig kezemben a bibliával. A fasori református templomban, ahol boldogult édesanyám annyit ült, a hívektől bekérték a hitvallásukat. Én is benyújtottam az enyémet, a bibliáról. Ebben a következőket mondtam: „Én egy nagy banknak voltam az igazgatója, s ott az ipari ügyek tartoztak hozzám. Geológiával és mélyfúrásokkal is kellett foglalkoznom. Ebből megtanultam azt, hogy a föld különféle rétegekből áll és lehet mélyfúrást

végezni, akár földgázt kutat az ember, akár vizet, mindaddig, amíg elérkezünk a gránithoz. Ha gránitra bukkantunk, akkor abba kell hagyni a fúrást, mert az az ősközet, ezen nyugszik az egész, a többi mind órá telepedett. *Jézus az az ősközet, amelyen a biblia nyugszik*". A biblia óriási hegy, amely különféle rétegekből van összerakva, de van egy ősközet, Jézus, amely nélkül az egészet nem lehet megérteni. Ide kell visszatérnünk, ha meg akarjuk találni azt a megnyugvást, amit elrabolt tőlünk ennek a borzasztó Gonosztevőnek, a világháborúnak, idegrendszerünkben való lenyomata. Ha a bibliát vesszük, ez csakugyan olyan, mintha egy nagy keresztmetszetet vágunk egy hegybe, ahol különféle rétegek vannak. Legfelül vannak egy keleti népnek fantasztikus meséi. Jákob elalszik, s az angyalok jönnek az égből és mondják: Tente bába, tente. Ez egy mese. Azután jön a Királyok Könyvében a zsidó királyok története. Ez sajnos nagyon hasonlít a magyar Árpádház történetéhez, folytonos testvéri harcokkal van tele. Ezek a mesék és történetek lassanként kezdenek megtelni erkölcsi, mondhatnám tanítói tartalommal. Már a József-legenda valósággal tanköltevényként hat az emberre és Mózesről kezdve, amint jönnek a próféták, mindig erősebb lesz ez a tanító erő a bibliában. Nem akarok most vitába belemenni azzal a gondolattal, amit Deutsch felvetett „Bibel und Babel” című könyvében, ahol azt mondja, hogy az egyisten hitet Asszíriában találták ki és nem a zsidók jöttek rá. Emi azt látom, hogy ha Asszíriában rá is jöttek arra, de a zsidók vitték bele a világtörténelembe, mert bizo-

nyos az, hogy az asszírok után senki sem indult. Ellenben a zsidóknál sorba jöttek a nagy próféták, akik után el kellett jönnie Jézusnak. Jézus nélkül nem lehet megérteni a többi prófétát és az egész bibliát. Ugyanazt láthatjuk Beöthy Zsolt irodalomtörténetében, ha végigolvassuk annak két nagy kötetét. Abban látjuk, hogy Kazinczy és Kölcsey milyen borzasztóan kínlódtak, hogy magyar nyelvet csináljanak. Mert telőttük nem volt irodalmi magyar nyelv. Voltak alkik latinul beszéltek, vagy németül, vagy franciául s akik magyarul beszéltek, azok csak néhány paraszti szót tudtak, de magyar irodalmi nyelv nem volt. Ezek az újítók kínlódtak, verejtékeztek, faragtak, ráspolyoztak azért, hogy legyen magyar nyelv. Elővettem a múltkor Kazinczy „Egmont” fordítását. Mikor toasztra került a sor, Egmont azt mondja:

Hoch, hoch, dreimal hoch,
Bring aus die Gesundheit
Unseres Herrn.

Kazinczy ezt így fordítja:

Fel, fel, háromszor fel vele
Hozd ki az urunk egészségét.

Elővettem Hamlet fordítását, előfordul benne ez a kérdés, hogy „hány az óra”.

What o'clock is it

Kazinczy azt mondja:

Hány a harang?

Azt kérdem, hogy miért csinálták ezt a nyelvet? Miért ez a borzasztó küzködés? Azért, hogy jöhessen egy Petőfi, Jókai, Arany, aki ezzel a nyelvvel csinál egy nagy költszetet. Miért voltak a próféták? Miért kínlódtak s lettek mártírok? Némely próféta Szé-
-chemyi-szerűen nekimegy a saját népének és tépi, üti. Azért, hogy jöhessen Jézus, aki felhasználja azt az erkölcsi erőt, amit a próféták összegyűjtöttek. Ez Jézus eljövételének története.

Minden évszázadban akad valaki, aki kétségbe vonja azt, hogy Jézus volt. Azt kérdezhetik olvasóim, hogy hogy jutok arra a gondolatra én, a finác, hogy elkezdjem a bibliát magyarázni. Én olyan bizonyítékát találtam ideggyógyászati alapon Jézus létezésének, amit — bocsássanak meg érte —, semmiféle teológiai könyvben nem olvastam. Olvan bizonyítékot tudok, amely Jézus földön való létét a leghatározottabban bizonyítja. Ezen a héten olvastam, hogy egy, az egyház által fegyelmileg elmozdított, azt hiszem, evangélikus lelkész előadást tartott arról, hogy Máthé evangéliumának vizsgálata közben rájött arra, hogy Jézus nem volt, Jézus egy mithosz. Ezt a; tisztelt lelkész úr plagizálta. A Máthé evangéliumával való bizonyítás már megjelent. Karlsruheban van egy német tanár, Dinews. ő írt egy könyvet, s abban bizonyítja, (nemcsak óriálsi tudománnyal, nemcsak nyelvészeti és földrajzi érvekklel, nemcsak dogmatikai tudással, hanem csillagászati adatokkal is, és végül arra az értedményre jut, hogy Jézus egy csillag volt, egy jasztrális jelenség, amelynek visszatükrözése a földön egy legenda, a bibliai Jézus legendája. Ugyanezt

mondja nekünk egy elbocsátott lelkipásztor, tehát ez plágiuma Drews könyvének, akit nem tudok megérteni, hogy hogyan tudta kisütni azt a bölcseséget, hogy Jézus egy csillagképlet és a legenda annak körforgását akarja jelképezni. De ez nem újdonság. Minden évszázadban akad valaki, aki tagadja Jézus létezését.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadta „A filozófia történetét”, Lewistől. Volt alkalmam olvasni ezt a könyvet a gyűjtőfogház szalmazsákján, a kommunizmus alatt.

Lewis könyvének, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia adott ki, az a címe: „A filozófia története a legrégebbi időkől, kezdve Comte Ágostig”. A cím nem jó, mert a könyv a görög filozófiával kezdi. A görög filozófia volt *Európában* csakugyan a legrégebbi, de a görögök előtt hatezer évvel volt Egyiptomban és nem tudom, hány ezer évvel előbb Kínában és Indiában filozófia, tehát azt a címet kellett volna adni a könyvnek, hogy „az európai filozófia története”. Hibás a cím azért is, mert azt mondja, hogy „Comte Ágostonig”. Vagy előbb kellett volna végződnie, vagy később. Kantnál kellett volna végződnie, aki szerintem a legnagyobb lángész volt, aki a földön járt, aki az új filozófiát megteremtette. Einstein elméletéig minden Kantból indul ki. Őt nehéz olvasni, de aki Schopenhauert olvassa, őt hamarabb megérti. Vagy a könyvnek tovább kellett volna menni, el kellett volna mennie vagy Schopenhauerig, vagy Herbert Spenzerig, aki az angol filozófiát tetőzi be. Ezt a nevet szándékosan hoztam ide. Azt kérdezhe-

tik most önök, hogy hogyan, ez mégis csak hallatlan, ez a Hegedűs, aki ma Spenzernek talán egyetlen élő magyar tanítványa, aki a darwinizmus híve volt Magyarországon, elkezd Jézusról beszélni. Hát Jézusnak semmi köze nincs a darwinizmushoz, legkevésbé pedig a protestantizmusnak, amely mindig a szabad tudományos kutatást hirdette. A bibliát és a darwinizmust csak amerikai majompörökben lehet összekeverni. Lehet valaki teljesen hitetlen és nem szükséges, hogy elhigye azt, amit Darwin oknyomozatilag bizonyít, de megfordítva, lehet valaki darwinista és hívő. Darwin sírja egy templomban van. Ha nem hitt volna, nem temettette volna el magát Londonban egy templomban. Ennélfogva fenntartom összes régi tudományos meggyőződéseimet Spenzerre és Darwinra vonatkozóan és ennek dacára állítom azt, hogy Jézushoz kell vizsammennünk, ha meg akarjuk a világ mosltani nagy lelkiiválságát Európára és Magyarországra nézve oldani. Mondom tehát, hogy az említett akadémiai kiadvány megállott Comte Ágostonnál, Comte Ágost kiváló elme, aki a pozitív filozófiát alapította meg, vagyis felállította azt a tételt, hogy nemcsak az emberek cselekedetében, hanem a társadalom cselekedeteiben is törvényszerűség van. Én ki merem mondani, hogy ez egy protestáns gondolat, mert ez a predesztináció. Ha minden ember cselekedete előre el van határozva, természetes, hogy az állam cselekedetei is el vannak rendelve. Comtenak nagy érdeme, hogy ő a társadalmi jelenségekre, az államalakulásra is átvitte filozófiáját. Miután ezt megírta, írt egy könyvet, amelyben azt állítja, hogy

Jézus nem élt, Jézust Pál apostol szuggerálta bele a bibliába. Es ennek nagyon sok hívője van. Azért mondom, hogy minden száz évben akad valaki, aki ezt hirdeti és azért mondom, hogy nagyon sajnálom, hogy Comte Ágostont bevitték a bolondokházába, mert nem tudok vele vitatkozni. Mert vegyük sorra. Comte azt mondja, hogy Jézus nem élt, csak Pál apostol szuggerálta bele a bibliába. De akkor Pál apostol sem élt, hanem Pál apostolt egy teljesen ismeretlen ember szuggerálta bele a bibliába valószínűen. „Az apostolok cselekedetei”-nek szerzője. De ha így van, akkor ez az ismeretlen ember sem élt, tehát mind menjünk be a bolondokházába, azokkal együtt, akik elhiszik ezt a tanítást.

Gondolkodtam azon, hogy hogy lehet kételkedni Jézus létében és azt hiszem, hogy erre rájöttem. Nemcsak Jézus létében kételkednek, de nagyon sokan vannak, akik azt állítják a tudományban, hogy Homérosz nem élt, a két nagy görög eposz, az Odissea és az Ilias népköltemény, amelyet többen együtt raktak össze, de egy Homeros (nevű költő nem volt. Ezen is érdemes gondolkodni. És elhiszem azt, hogy a népdalok úgy keletkezhetnek, hogy három vagy négy ember együtt elkezd valami ritmusra táncolni és énekelni. A három nagy művészet, a tánc, a költészet és a zene egy töből fakad, a ritmusból. A ritmus pedig fakad az emberi szív lüktetéséből és vérkeringéséből. Ezért van az, hogy biológiai alapon minden versmértéket vissza lehet vezetni az illető nép vérmeisékletére. A magyar vers mértéke más, mint a németé és az olaszé, mert más vérrendszer megy

rajta keresztül. Én tehát elhiszem azt, hogy így születnek a népdalok, amelyek együtt összezendő embereknek önkéntelen kitörései. De így született volna az Odissea és az Iliias? Hogy lehet ezt elhinni? A népdalt semmi más nem tartja össze, mint a ritmus és ezért először nagyon rövid lélegzetű, másodszor nincs értelme. Vegyünk egy népdalt:

Ég a kunyhó, ropog a nád,
Szorítsd hozzád azt a barnát.

Erre nagyon jól lehet táncolni. De ha valakinek ég a kunyhója, akkor annak nincs más gondja, mint a barnát szorítani és a szökét elszalasztani? Ezt nem lehet elhinni. Egészen világos, hogy ezt a dalt nem az értelem, hanem a ritmus hozta létre. Erre azt mondják, hogy ez egy új dal. Vegyünk egy régit, Rákóczi korából:

Kis kacsá fűrdik fekete tóba
Anyjához készül Lengyelországba.

Hogy a kacsák fürödni szoktak, azt tudom, a fekete tavat már gyanúsnak tartom, de hogy a kacsá tudja azt, hogy Lengyelország hol van és oda készül látogatóba, az lehetetlen. Ennélfogva világos, hogy itt megint borozó, dalos embereknek együttes ritmusáról van szó. Hiszen maga ez a szó tragoedia, azt jelenti: „kecskének” vagyis a színpadon egyesül a költészet, a zene és a tánc, amely a ritmusból indult ki. Én tudom, hogy a görögök szerettek sokat inni a phalernumi borból. De hogy annyit tudtak volna

inni, hogy egy Odisseát végigénekeljenek, azt teljesen kizártnak tartom.

Más bizonyítékom is van arra, hogy egy embernek kellett írnia Odisseát. Ennek a nagy koncepciója. A költemény kezdődik a felsóhajtással, az ajánlással és logikailag megy tovább. Ezt egy népdalban, vagy legendában megtalálni nem lehet, hiszen a Csaba-legenda nagyon szép, de lehetetlenség. Mert bocsánatot kérek, a csillagok olyan messze vannak egymástól, hogy Csaba a nyakunkba esett volna, ha megpróbált volna végigmenni a tejúton. De más bizonyítékom is van. Mindenki, aki tollforgatással próbálkozik, tudja azt, hogy vannak ritka pillanatok a kisemberek életében, de ez állandó a nagyoknál, mint Goethénél, Dantenál, Shakespearenél, ahol az írásművészet eléri a tetőpontját. Ez az, mikor a forma és tartalom úgy összeragadnak, hogy nem lehet őket elválasztani. Már maga a hang is megmondja, hogy miről van szó. Szerintem a legnagyobb ebben Goethe. Ha valaki leír egy isort, megmondom, hogy Goethe-tői való, vagy nem. Ő maga mondja.

Kunst und Natur
Sind eine nur.

Nála fordul elő, hogy Faust második részében Helena átváltozik renaissancebeli ruhába és a ruha fontosabb, mint maga Helena, vagyis a tartalom és a ruha együtt kell, hogy legyen. Homerosznál a hangsúly oly tökéletesen kifejezi azt, amit mondani akar, lehetetlen, hogy más, mint egy egyedülálló költő el tudta volna zengeni. Csak egy példát. Odisszeus

bolyong és Circe nem egedi haza, simogatja és csalogatja. Ha valakit simogatok, csalogatok, azt nem lehet jobban kifejezni, mint Homer os:

Aiei de malakoisi kai haimüloisi logoisi
Thelgei.

Homerosról tehát itt van a bizonyíték és itt a bizonyíték Jézusról. Egész bizonyos az, hogy Valaki volt. Azt nem tudom, hogy Jézusnak körszakála volt-e, vagy sem, de ez engem nem érdekel. Engem a lelke érdekel. Homerosnak pedig a költészete, nem az, hogy vak volt-e, vagy sem.

A harmadik bizonyítékom Árpád vezér. Tisztelettel kérem, bocsássonak meg, nem tudom megmondani, hogy hány mozifelvevő és hány újságíró volt jelen, mikor Árpád bejött a vereckei szoroson. Talán egyetlen európai írni-olvasni tudó ember nem volt ott, mikor bejött. Hát nem jött be? Úgy bejött, hogy Svatopluk ezer évig a föld alatt volt és csak most bújt ki Trianon háta mögött, amikor megvertek bennünket. Árpádról sem tudok pontosat. Fogalmam sincs róla, hogy tifuszban halt-e meg, vagy gyomorrákban és mégis volt.

Volt nekünk egy nagyon nagy festőnk, Munkácsy Mihály. Sajnos azt a hibát követte el, amit Leonardo da Vinci, hogy rossz festékkeveréket használt és ezért fakulnak a képei. Leghatalmasabb alkotása a „Krisztus Pilátus előtt”. Őt megbízták azal, hogy fesse meg a „Honfoglalás”-t. Kint voltam nála Parisban és a hátgerincsorvadása olyan előrehaladott állapotban volt, hogy látta, hogy nem bírja

ezt a kérdést megoldani. Azonkívül Paris nem volt megfelelő miliő, mert sehogysem lehetett ősmagyarokat beszerezni. Mi lett a következménye? Itt a „Honfoglalás” című festmény. Méltóztassék megnézni, látszik, hogy hátgerincsorvadásos ember festette, nincs távlata. Sokkal több ember van összezúfolva rajta, mint amennyi elfér a vásznon. A többire engem a legnagyobb géniek egyike, báró Mednyánszky László figyelmeztetett. Mikor megérkezett a kép, azt mondta: nekem: „Nézd meg ezt az Árpádot. Először is sokkal több láb van a képen, mint ahány ember”. Ez így van. Munkácsy annyiszor változtatta és tologatta alakjait, hogy ott felejtett egy pár lábat, amelynek nincs törzse. „Másodszor nézd, nézd meg Árpádot és mondd, honnan vették a vereckei szorosban azt a francia borbélyt, aki brillantinnal így kikente a haját és a szakállát, ahogy itt a képen van?” Ennélfogva Árpád ról sem tudjuk azt, hogy milyen volt és mégis volt. Azt kérdeztem magamban, hogy hogyan lehet ez? Onnét, hogy mi a XX. század *technikai* eszközeinek, a gyorsírásnak, a fotográfiának, sőt az írásnak! oly nagy fontosságot tulajdonítunk, hogy bizonyos ama kronizmus folytán nem hiszünk azokban a századokban, amelyekben ezek nem voltak. Mert nem volt, aki Jézust lefotografálta, aki beszédeit gyorsírta és még aznap este külön kiadásban adta volna ki, ezért nem tudjuk elhinni. Nekünk ez a technikai dolog fontosabb, mint maga a lényeg, mint az, hogy Jézus itt volt. És csak Jézusnak a szenvedése az, amit, ha megértünk, hinni tudunk benne, az ő önkéntes szen-

védése az amely le tud csillapítani egy korszakot, amely fel van dülva, annak a Gonosztevőnek működése folytán, akit világháborúnak hívtak. És most jövők bizonyításom utolsó részéhez, Jézus szenvedéseinek bizonyításához.

Én elfogadóm azt, hogy Máthé evangéliuma a legtárgyilagosabb, bár az evangélium leírója valószínűleg sohasem látta Jézust. De én nagyon jól ismertem Mommsen Tivadart, a berlini egyetem tanárát. Az egész világ tudja, hogy ő ismerte legjobban Julius Caesart, pedig 1900 év korkülönbség volt köztük. Tehát Máthé evangéliumának szerzője is nagyon jól hallhatta és tudhatta, hogy mi volt Jézus, dacára annak, hogy nem látta. Ennek ellenére nekem a főbizonyítékom nem Máthé, hanem egy idegbajos ember, mert a bibliában van egy idegbajos apostol: János. Amit én láttam az idegszanatóriumban, abból rájöttem arra, hogy az, aki János evangéliumát és a Jelenések könyvét megírta, az egy borzasztó dolgot látott életében, amit nem bír elfelejteni és ami őt víziókra és hallucinációkra készítette. És ez János. Merem állítani, hogy ha az egész bibliában semmi más bizonyíték nem volna, mint János látománnyai, amelyeket nem lehet megérteni, ez maga bizonyítéka annak, hogy Jézus élt és végigszenvedte a halál kínjait. El kell ezt hinni azért, mert ennek a szenvedésnek egy tükre van és az a tükör János idegrendszere. János idegrendszerében úgy benne van Jézus, mint ahogy a mi idegrendszerünkben benne van a világháború. János vizionál és hallucinál. Miért van ez? Mert rajongott Valakiért — hiszen nemcsak tanítványa volt,

hanem személyes rajongója is — és látta annak a Valakinek borzasztó szenvedéseit, amely szenvedés szerintem sokkal nagyobb volt, mint azt a biblia írja. Mert Jánost ilyen borzasztóan megrendítette az, hogy Jézussal, aki a hegyi beszédet elmondta, így bánnak, Jánosnak tönkrement az idegrendszere. Én bármely orvosi konzílium elé merem bocsátani az én nézetemet, hogy mondja meg az, hogy ez egy belsejében teljesen megrendült embernek az írása és az az ember úgy kezdte meg, hogy valakit nagyon szeretett és a szenvedések láttára, mint a biblia mondja, a „csontokban reszketett a velő”, megreszketett benne. Az, ami az ő látományaiban történt, tükre annak, amit niem bírtunk megérteni, mert addig nem volt világháború és ezért Jézus ott volt csakugyan és szenvedései niagyobbak voltak, mint mi gondoljuk. Hogy csakugyan ott volt, arra ott a hegyi beszéd bizonyítékul. Josephus Flavius, A zsidók története című művében két sorban azt mondja, hogy volt egy Nazarethi József nevű eretnek, akit kivégeztek.

De ezt nem fogadom el bizonyítéknak, hanem itt a hegyi beszéd. A hegyi beszédben eléri az emberiség fejlődésének tetőpontját. Ennél magasabbra nem emelkedhetik. Ne vitatkozzunk azon, hogy Jézus isten volt, vagy ember. Hát tudjuk mi, hogy mi az ember? Ha egyszer valaki sok évi magányban összetöri először saját előítéleteit, azután családjának és fajának előítéleteit, azután faji elfogultságát, akkor leérkezik egy mély cseppkőbarlangba, ahol földalatti folyók vannak: ott van az *Ember*. Azt sem tudjuk, hogy mi az *ember*. Ez olyan, mintha azon vitáznánk, hogy

melyik gyufával gyűjtsunk meg egy csillagot, mert Jézus oly magasan áll fölöttünk, mint az ég csillagtábor. A hegyi beszédben, amelynek szerzőjét János nekünk kínjában visszatükrözi, ez a földönjáró alak eléri az emberiség tetőpontját.

Én voltam Amerikában, ennél fogva ismerem azt a helyet, ahonnan a világot ma és a következő ezer évben kormányozni fogják: Newyorkot. A Manhattan félszigeten vannak a híres felhőkarcolók, amelyeket azért építenek a végtelenségig, mert a telek borzasztóan drága és ki keil használni. A Manhattan félszigetnek oly nagyszerű sziklatalaja van, hogy kibírja nemcsak az épületeket, de azt is, hogy vízvezetéket lehessen a hatvanadik emeletre felvinni. Hát építhetnek kétszázemeletes házakat, de azt a magasságot, amit az emberiség elért a hegyi beszédben, ahol Jézus megalapítja a keresztény vallást, soha senki elérni nem fogja.

Van egy derék barátom, nagyon hithű zsidó, akivel gyakran szoktam vitatkozni. Ő nemcsak az ótestamentumot olvassa, de néha az ujat is. Én nem bántom az ő szokásait. Én azt hiszem ugyan, hogy azok a szokások, amelyeket követ, nem tartoznak a zsidó hit lényegéhez, hanem a jeruzsálemi és palesztinai klimatikus viszonyok és a történelem maradványai. De sohasem bántom őket. Ha pénteken elmegyek hozzá és ő meggyújtja a gyertyákat, sohasem sértem meg, hogy elfújjam, mert az neki fájna. Vele sokat disputálok. Azt mondja, hogy ő is kereste Jézust és benne van az általa követett nagy prófétaiban, de Jézus egy rajongó. Kérdezem, hogy miért?

Azt mondja, hogy azért, mert Jézus így szól: Aki téged jobbfelől arculütend, annak tartsd oda a bal orcádat is.

Hát ez rajongás? Hát nézzen meg egy anyát, aki az egyéves gyermekét fűrészi. Az a gyermek rúgja, üti az anyját és az anya odatartja az arcát és nagyon jóliesik neki, hogy rúgja és üti, mert tudja, hogy az a gyermek életmegnyilvánulása. Az anyai szeretet oly magasságban van a gyermek fölött, mint Jézus szeretete mi fölöttünk. Azért mondja Jézus, hogy „bocsássátok hozzám a kisdedeket”. Nem azokat, akik nem tudnak beszélni, hanem mi vagyunk a kisdedek, nekünk tárja ki a karját, mikor azt mondja: bocsássátok hozzám a kisdedeket, mert övék a mennyeknek országa! Ezt meg kell érteni, itt érzük el a tetőpontját annak, ameddig egy ember szíve emelkedhet. És Jézus elérte egyúttal a szenvedés tetőpontját is. Egy más alkalommal, amikor Tiszáról volt szó az előbbi fejezetben, bizonyítottam, hogy szerintem Jézus önként ment a halálba, nyugodtan megszökhetett volna, ő nem szökött meg, a kardokat visszaadta és ment a legborzasztóbb halálba. Mert ennél borzasztóbbat, mint amikor valakit felszögeznek egy fára, mint egy denevért, elképzelni nem lehet és én azt hiszem, hogy a nagytiszteletű urak esnek tévedésbe, akik nem veszik észre, hogy a bibliának az a hiánya, hogy a technikai eszközök kezdetleges volta miatt túlrövidre veszik Jézus szenvedéseit. Lehetetlenség, hogy olyan gyorsan elvérzett volna, mint ahogy az írva van. Lehetetlen azért is, mert látjuk, hogy Jézus teljesen hygiémikus életmódot foly-

látott, folyton a szabadban volt, a Jordánban fürdött, hallal táplálkozott, és nagy beszédét is a hegyen mondta tanítványainak. Borzasztóbb halálnemet, mint azt, hogy felszögeznek egy emberi testet a fára és ott kell várnia, amíg kimul, nem lehet elképzelni azért, mert semmiféle nemes testrésze nincs megsebesítve. Sem a tüdeje, sem a szíve nincs megsértve, ez borzasztóbb, mint amit a kínaiak kitaláltak, hogy háromszor-négyszer akasztanak valakit, tudniillik úgy, hogy az utolsó pillanatban leszedik és felébrednek.

Méltóztassék egy orvost megkérdezni, mi történhet ilyen keresztrefeszítés esetében. Az éhenhaláshoz legalább 8 nap kell, tehát ez nem következhetett be. Csak két módon halhat meg. Vagy úgy, hogy rozsdásak a szögek és vérmérgezést kap, vagy úgy, hogy lassan elvérzik. Mind a kettő tovább tart, mint a biblia mondja, mindegyiknél borzasztóbb a fájdalom és mindezeknek a fájdalma benne van János megrendült idegrendszerében, aki úgy meg van rendülve, mint mi, mert láttuk Európa keresztrefeszítését. Ez az, ami benne van Jánosban. Bármely orvos elé merem vinni, annak megbírálását, hogy milyen hű ez a halál leírás. Krisztus megkínzott teste többször félig öntudatlan állapotba jut és ismét magához tér. Mikor lehajtja a fejét és azt mondja: „Éli, Éli lama sabaktani”, „Uram, Uram, miért hagytál el engem”, ez félálomban van mondva. Ezután magához tér és így szól: „Atyám, a te kezembe ajánlom a lelkemet”. Ezekkel a szavakkal hagy itt

minket. Itt van a imartirium tetőpontja. Ezzel elérkeztem bizonyításom végéhez.

A magyar kereszténységnek kötelessége az, hogy a felszaggatott emberi lelkeket, amelyeket nem gránátokkal, hanem emberi gonoszsággal szaggattak fel, ha fel akarja emelni, akkor ki kell nyitni előttük Jézusnak egész szeretetét, mert egy óriási szív ez, amelyhez hasonló tünemény nem volt a világon. Mikor a rádiumot felfedezték, az egész kémiai tudományt felborította. A rádium elsugárzik, a különféle rádiumelemek különféle idő alatt, de egyszer csak elsugárzik és átalakul rendesen ólomná, vagy más elemmé, hiszen az elemeknek Mendelejff-féle sorozata itt válik valósággá. De Jézus szíve 2000 év óta sugárzik és mindig több lesz, ahelyett, hogy kevesebb volna. Mind több és több ember jön, aki lehajtja a fejét és megnyugszik benne, hogy itt egy nagy martir közelében van, aki előtt ki kell nyitni a szíveket. De nem protestantizmus az, ha valaki más felekezetekkel civódik. Az sem protestantizmus, ha néha valaki bemegy a templomba és belenéz a kalapja fenekére. Az sem protestantizmus, ha egy tisztelendő úr minden vasárnap elmondja ugyanazt a prédikációt és nem protestantizmus az sem, hogyha meghal az apa, azon vitatkozni, hogy a fia, vagy a veje követi-e a presbiteri székben és nem protestantizmus az sem, ha az egyház közgyűlésének nagyrésze a fizetés-emelésekkel foglalkozik. A protestantizmus az, amely megnyitja Jézus szívét és akkor leszünk igazán protestánsok, amikor egy nagy politikai cselekedetet csináltunk, mert mint Jézus az ő martíromságával hir-

deti a feltámadást, mi akkor hirdetjük Magyarországnak a feltámadását.

A múltkor olvastam egy vidéki törvényhatósági közgyűlés szónokáról, aki így kezdte beszédét: „Ha választanom kell a között, hogy protestáns vagy magyar legyek . . .” Én hangosan felkiáltottam: Üljön le uram, hát ki mondta, hogy válasszon a kettő között? Hát ki mondta, hogy válasszon a között, hogy látni vagy hallani akar-e, hiszen füle és szeme is van. Látni és hallani is akarok. „Protestáns” és „magyar”, ez a kettő soha össze nem ütközhet, hanem csak erősítheti egyik a másikat. A két másik nagy egyháznak, a katolikusnak és zsidónak is megvan a külpolitikai hivatása, de legnagyobb ma a protestáns vallásé azért, mert a protestáns államok, Anglia és Amerika győztek, és mióta — amint előre megjósoltam — Anglia kezét fogott *Németországgal*, a harmadik protestáns nagyhatalommal, nekünk a protestáns államokba bele kell kapcsolódnunk, hogy Magyarországot fel tudjuk támasztani.

Sok mindenről szeretnék beszélni, ami miniszterségem alatt történt. Ha fel is mentenének a hivatalos titoktartás alól, akkor sem valami gyönyörű gyilkosságot ákainék leleplezni, esetleg lelket üdítő panamákat sem tudóik. Valamit azonban el szabad mondanom, ami velem történt. Abban a pillanatban, amikor én egy protestáns gondolat, a self-goveraement, az autonómia alapján mertem pénzügyi politikát csinálni és azt mondtam, hogy Magyarország nem adja fel önállóságát, nem megy a Népszövetség elé, abban a pillanatban megnyertem a

nagy protestáns országok támogatását. Erre olyan bizonyítékaim vannak, amelyeket elmondhatok anélkül, hogy a hivatali titkot megsérteném.

Hát véletlenség volt az, hogy az angol külügyminiszter feláll az angol felsőházban és azt mondja, hogy Hegedűs Lórántnak van Európában igaza? Hát véletlenség volt az, hogy Angliának leghíresebb haditudósítója, Repington ezredes elmegy Berlinbe és ő is azt mondja az ottani sajtón át, hogy a magyar pénzügyminiszternek van igaza? Mikor nagy angol politikussal tárgyaltam, nem érdekelték őket a mi háttérkérdéseink, vámkérdéseink, de mikor egy nagy külföldi államférfinak azt mondtam: „Uram, önök el fogják azt tűrni, hogy Erdélyben a magyar protestáns egyházak fölé az ortodox kereszt emelkedjék? akkor felugrott és azt mondta, hogy ezt nem fogják eltűrni. Itt van az a kapocs, amibe bele kell kapcsolódni, itt van a magyar protestantizmus nagy hivatása, ismétlem, mein azért, hogy a magyar protestáns egyháznak tegyen szolgálatot, hanem Magyarországnak.

A magyar protestantizmus mindig tudta azt, amit ma is tudnia kell, még ha más oldalról sértegetik is, hogy Magyarorszáért mit kell tennie, mert ha Magyarország tönkrement, akkor tönkrement a magyar protestantizmus is. Ennélfogva ki kell tartanunk amellett, hogy Magyarország érdekében akarunk protestáns politikát csinálni és ez semmi más nem lehet, mint a nagy anglo-szaxon és német nemzettel való találkozás, mert az övék a jövő és az ő bizalmukat meg lehet szerezni. Hollandia is egy pro-

testáns nemzet, amely mindig csak adott nekünk. Ruyter admirális annak idején megmentette a magyar gályarabokat, Vilma királynő a gyermekeinket nyaraltatja és soha Hollandiának nem tudtunk köszönetet mondani. Mi történt akkor, amikor én pénzügyminiszter voltam? Hollandia nagy jegybankjának elnöke, *Wyssering*, akit Európa legnagyobb valutakapacitásának tartok, mert ő rendezte a kínai valutát, hozzám fordult és tanácsokkal látott el, figyelmeztetett arra, hogy mit csináljak, de nem egy rövid levélben, hanem tizenkétoldalas levélben, mert érezte, hogy a self-governementnek, az autonómiának, tehát protestáns gondolatnak az alapján próbálok valamit csinálni és mint protestáns, kötelességének tartotta, hogy nekem segítsen. Itt a kapcsolat, amit Magyarországnak a protestantizmus adhat, ismétlem, Magyarországnak és nem a magyar protestáns egyháznak. Csak ilyen külpolitika által tudunk valamit kiküzdeni, ez a mi hivatásunk.

És most utolsó szónak még ezt mondom: Ha önök megolvasták, amit mondtam; ha elhiszik azt, hogy csak úgy lehetünk protestánsok, ha szívünket kinyitjuk Jézus számára, aki csakugyan volt, mert János evangélista alapján be lehet bizonyítani, hogy egy nagy szenvedés vonult végig a világon, csak Jézus alapján lehetünk protestánsok, akiben elérte az emberiség szíve a legnagyobb fejlődést, mert ő a szeretetet hirdette; ha ezt elhiszik, akkor azt kérdezhetik tőlem, hogy ha mindezt megteesszük, akkor feltámad-e Magyarország?

Hát én a nagyképűséget sohasem ismertem, a

politikai füllenést elfelejtettem és ma nem vagyok az a bátor ember, hogy erősen merjek jövendőlni. De most olyan valakinek a nevét fogom ajkamra venni, akit most nagyon sokat emlegetnek és ne vegyék szentségtörésnek, ha reá hivatkozom. Széchenyi István sem jövendőit soha határozottan. Ha nálunk egy szónoknak már semmi sem jut eszébe, akkor ezzel végzi beszédét: „Széchenyi mondta, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz”. Széchenyi ezt soha nem mondta. Széchenyiben ezt senki megmutatni nem tudja, ő mást mondott:

„Mások a múltba néznek, én a jövőbe. Én azt remélem, hogy Magyarország lesz és tudom, hogy lehet”.

Ez az, amit én is mondok. Én nem tudom, hogy lesz-e, remélem, hogy lesz, de tudom, hogy lehet. Én is azt mondom, hogy ha a másik két egyház is megérti, hogy nem belső súrlódásra van szükség, hanem külpolitikai missziója van és ha a magyar protestantizmus megérti azt, hogy szívébe kell fogadnia Jézus szívének teljességét, akkor, de csak akkor, ez a nemzet meg fogja érni Magyarországnak teljességét!

TARTALOM:

Jókai	5
Akadályverseny a halhatatlanság felé	13
Magyar Lucifer	19
Egy finác áll az írók harmincadján.....	29
Hol született a magyar?	31
Shakespeare a biológus.....	51
Shakespeare a közgazdász és szellemidéző.....	57
Gróf Tisza István a világtörténelemben	64
Krisztus zörgetése.....	115